

Strijd om het Scherm

*de lange weg naar verwezenlijking van legale commerciële televisie in
Nederland*

Pieter de Wit

S4825217

augustus 2017

docent: dr. Wim de Jong

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Van maatschappelijk debat tot politieke patstelling	11
Hoofdstuk 2: Legale commerciële televisie: het is zover!	25
Hoofdstuk 3: Publiek en Commercieel naast elkaar	34
Conclusie	39
Literatuur	42
Bronnen	44

Inleiding

'De enige conclusie, welke (...) getrokken kan worden is deze: de televisie blijven geheel vrij van commerciële invloeden óf de televisie worden uitsluitend op commerciële basis geëxploiteerd, met alle gevolgen van dien. Een tussenweg is er niet. In het laatste geval zal men er van af moeten zien, het machtige medium dat televisie heet een grotere rol toe te kennen dan die van nationale babysitter voor volwassenen. Daarbij wordt dan aanvaard, dat weinigen rijk worden van de geestelijke armoede van velen.'¹

Bovenstaand citaat verwoordt de stelling mening van de *Katholieke Radio & TV gids* ten aanzien van commerciële televisie in 1957. Zestig jaar later is het verwonderend en licht ironisch om dit te lezen, aangezien Nederland inmiddels al meer dan 25 jaar een televisiebestel hebben dat bestaat uit publieke en commerciële netten. Inmiddels wordt het bestaansrecht van commerciële televisie nauwelijks nog betwist. Tegenwoordig is juist het aantal publieke netten onderwerp van discussie. Deze scriptie gaat over de lange ontstaansgeschiedenis van commerciële televisie in Nederland. Decennia lang was commerciële televisie een heet hangijzer in de Nederlandse politiek. De kwestie over commerciële televisie was onderdeel van een groter maatschappelijk en politiek debat over het omroepbeleid, waarin de politiek zoeken was in vormgeving, hervorming en leiding van het televisiebestel.

Er is veel onderzoek gedaan naar de geschiedenis van televisie en het omroepbeleid in Nederland. De literatuur over het onderwerp van deze scriptie is grofweg verdeeld over twee subdisciplines binnen de geschiedwetenschap: de mediageschiedenis en de politieke geschiedenis.

Mediageschiedenis wordt vaak gezien als het deelgebied binnen de cultuurgeschiedenis dat zich richt op de geschiedenis van radio, televisie, gedrukte pers en journalistiek. Mediageschiedenis kan echter niet enkel als onderdeel van cultuurgeschiedenis worden gezien, aangezien in mediageschiedenis ook vaak elementen van politieke geschiedenis en maatschappijgeschiedenis zijn terug te vinden.

Een voorbeeld van cultuurhistorisch werk over televisie is *De Kwetsbare Kijker* van Vincent Crone, universitair docent Media- en Cultuurwetenschappen aan de Universiteit Utrecht.² Hij duidt in mijn boek verschillende perioden van de televisiegeschiedenis en gaat voornamelijk in op de sociaal-

¹ G.H. van Beek, *Commerciële Televisie. Overdrukken uit de Katholieke Radio & Televisiegids van 3, 10, 17 en 24 maart 1957* (Amsterdam 1957) p. 12.

² V. Crone, *De Kwetsbare Kijker. Een culturele geschiedenis van televisie in Nederland* (Amsterdam 2007).

maatschappelijke invloed die televisie op kijkers heeft. Het boek is zeer nuttig voor eenieder die zich in televisiegeschiedenis gaat verdiepen. Het geeft veel inzicht over de positie van televisie in de samenleving en de manier waarop daar door verschillende groepen (in verschillende tijden) over wordt gedacht. Hoewel het proefschrift van Crone er niet direct over gaat, leert het wel begrijpen waarom invloed in het televisiebestel in de loop van de geschiedenis voor verschillende spelers – ideologische stromingen, bedrijfsleven, omroepen – zo belangrijk was en is. Crone onderzoekt de wijze waarop over de rol van televisie in de samenleving is gediscussieerd in kranten en tijdschriften. Hij plaatst de manier waarop in verschillende tijden tegen het fenomeen televisie werd aangekeken in de historische context. Verreweg de belangwekkendste analyse van Crone gaat over de rol van macht in het publieke debat over televisie in heden en verleden. Macht creëert de kennis en opvattingen die er leven over televisie.³ In de wijze waarop in heden en verleden in Nederland tegen televisie werd aangekeken is volgens Crone de *Kwetsbare Kijker* het dominante discours.

"Televisie is machtig. Daarom kan het de kijker corrumperen en is de kijker kwetsbaar (...) Echter, de macht van het medium kan ook ten goede worden aangewend waardoor televisie juist de *Verlichter* kan zijn."⁴

Crone vat in bovenstaand citaat het centrale thema van maatschappelijke en politiek-ideologische discussies over televisie in heden en verleden samen.

Crone richt zich in zijn proefschrift op de wijze waarop in de maatschappij tegen televisie werd en wordt aangekeken. Huub Wijfjes heeft zich ook op cultuurhistorische wijze met televisiegeschiedenis beziggehouden, maar zijn werk is grotendeels anders van aard. Wijfjes is de bekendste mediahistoricus van Nederland en heeft talloze boeken en artikelen geschreven over radio, televisie, kranten en journalistiek in binnen- en buitenland. In dit literatuuroverzicht worden de meest interessante met betrekking tot het onderwerp van deze scriptie besproken.

In 1994 verscheen het boek *Omroep in Nederland*, waarvoor Wijfjes de meeste hoofdstukken schreef en de redactie voerde over het boek. Het lijvige werk is een toegankelijk en gestructureerd overzicht van de omroepgeschiedenis in Nederland. Binnen de mediageschiedenis geldt het als een standaardwerk. Wijfjes gebruikt de politieke geschiedenis voornamelijk om veranderingen in de televisieprogrammering te verklaren. De politieke geschiedenis staat daarmee vaak in dienst van de culturele geschiedenis van televisie. Wijfjes legt de nadruk op de complexiteit van de omroepgeschiedenis. Waar in het boek wordt geschreven over commerciële televisie staat de

³ Ibidem, 241.

⁴ Ibidem, 199.

machtspositie van de verzuilde omroepen centraal. Die machtspositie heeft er mede toe geleid dat de komst van commerciële televisie keer op keer werd geblokkeerd of vertraagd. Aan de relaties tussen omroepen en politieke partijen wordt in het boek relatief weinig aandacht besteedt. Relatief veel aandacht gaat uit naar commerciële initiatieven voor commerciële televisie. Die initiatieven worden in het boek ook aangedragen als een van de belangrijkste krachten bij het creëren van wet- en regelgeving aangaande commercie en televisie in de jaren zestig en tachtig.⁵

Een ander werk van Huub Wijfjes is de zogenaamde biografie van de VARA.⁶ De rode draad die Wijfjes in het boek behandelt is de 'voortdurende spanning tussen het belijden of uitdragen van een boodschap en het tegelijkertijd bedienen van een groot publiek.'⁷ De geschiedenis van de VARA wordt in het boek chronologisch behandeld. De verankering van de VARA in de socialistische zuil komt veelvuldig aan bod en vanuit dat licht wordt ook de relatie tussen VARA en PvdA besproken.

Omdat slechts de socialistische politieke kant van het verhaal wordt belicht, komt Wijfjes in het boek niet tot stevige analyses van de geschiedenis van het omroepbeleid. Dat is ook niet de bedoeling van het boek. Wel is het boek een gedetailleerde duiding van de relatie tussen socialistische politici en de VARA en de verankering van die relatie in de zuil. Begrip van die situatie is bij het analyseren van historisch televisiebeleid zeer nuttig.

In 2012 voerde Wijfjes samen met historici Bert Hogenkamp en Sonja de Leeuw de reactie over het boek *Een eeuw van beeld en geluid*.⁸ In dit boek wordt de *output* van radio en televisie bestudeerd. De langetermijnontwikkelingen in het programma-aanbod vormt de kern, waarbij verschillende genres – zoals het journaal, het interview, drama en sportprogrammering – worden geanalyseerd. De belangrijkste boodschap die de schrijvers willen geven is dat dit soort 'empirische bestudering van het verleden van radio en televisie' nog in de kinderschoenen staat.⁹ Wijfjes, Hogenkamp en De Leeuw koppelen ook verschillende disciplines aan elkaar. Media- en communicatiewetenschapper Eggo Müller schreef een hoofdstuk waarin hij de periode van de opkomst van commerciële omroep in Nederland analyseert. Hierin brengt Müller onder andere naar voren dat technische ontwikkelingen sterk bepalend waren en zijn voor veranderingen in het televisiebestel.¹⁰

⁵ Ibidem, 359.

⁶ Wijfjes, *VARA. Biografie van een omroep* (Amsterdam 2009).

⁷ Ibidem, 15.

⁸ B. Hogenkamp, S. de Leeuw, H. Wijfjes (red.), *Een eeuw van beeld en geluid. Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum 2012).

⁹ Ibidem, 11.

¹⁰ Ibidem, 312-313.

Naast de cultuurhistorische of mediahistorische geschiedschrijving over radio, televisie en omroepen, is er de meer politiek historische literatuur. Bestuurskundige Peter de Goede heeft daar een belangrijke bijdrage aan geleverd. In 1990 schreef hij een artikel over de politieke situatie rondom het omroepbeleid in de jaren zestig.¹¹ Dat artikel is in zekere zin een voorschot op zijn proefschrift *Omroepbeleid met en tegen de tijd*.¹² Hoewel De Goede bestuurskundige is, is zijn boek toch het beste te rekenen tot de politiek historische geschiedschrijving van het Nederlandse omroepbeleid. Uit zijn focus op beleid en overheid klinkt zijn bestuurskundige achtergrond door. In het boek worden de vraagstukken van het omroepbeleid steeds vanuit overheidsperspectief bekeken. Het is een uiterst nauwkeurige documentatie van de politieke processen. Verklaringen voor veranderingen in bijvoorbeeld het omroepbeleid ten opzichte van commerciële televisie in de jaren tachtig zoekt De Goede voornamelijk in veranderende politieke opvattingen.¹³ Aan het einde van zijn boek geeft De Goede een bestuurskundige analyse van de organisatiestructuur van het omroepbestel.¹⁴

Parlementair historicus Peter van der Heiden heeft ook een belangrijke bijdrage geleverd aan de politieke geschiedschrijving van omroepkwesties. In 2000 verscheen van zijn hand een artikel met de ondertitel: *vijftig jaar parlementaire bemoeienis met de televisie*.¹⁵ Van der Heiden beschrijft de parlementaire processen in de jaren zestig en tachtig op het gebied van omroepbeleid. Daarbij gaat veel aandacht uit naar de standpunten die partijen en soms afzonderlijke politici innamen. Volgens Van der Heiden konden de verzuilde omroepverenigingen tot eind jaren tachtig hun monopoliepositie behouden dankzij de sterke binding met de eveneens verzuilde politieke partijen.¹⁶

Van der Heiden heeft in 2010 de politieke situatie rondom het omroepbeleid in de jaren zestig nader geanalyseerd.¹⁷ Hij komt tot de conclusie dat het omroepbeleid het gevoeligste politieke onderwerp in de jaren zestig was en leidde tot zware Kamerdebatten, kabinetcrises en ingewikkelde kabinetformaties. Wederom is de conclusie dat verzuilde partijen de belangen van de

¹¹ P. de Goede, 'Commerciële omroep en de val van het kabinet-Narjnen in 1965', in *Jaarboek Mediageschiedenis* 2 (Amsterdam 1990) 187-216.

¹² P. de Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd. Interacties en instituties in het Nederlandse omroepbestel 1919-1999* (Amsterdam 1999).

¹³ Ibidem, 120-121.

¹⁴ Ibidem, 237-246.

¹⁵ P. van der Heiden, 'Uniek in de wereld, maar wel veel gezeur' in: C. van Baalen, W. Breedveld, J. Brouwer, J. Ramakers, W. Secker (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2000* (Den Haag 2000) 96-114.

¹⁶ Ibidem, 110.

¹⁷ P. van der Heiden, 'Opgewarmde hutspot met onverteerbare brokken' in: P. van der Heiden, A. van Kessel (red.), *Rondom de Nacht van Schmelzer. De kabinetten-Marijnen -Cals en -Zijlstra 1963-1967* (Nijmegen 2010) 149-174.

verzuilde omroepen dienden.¹⁸ Voor de invloed van buiten-parlementaire spelers in het politieke debat over het omroepbeleid heeft Van der Heiden minder oog. Van der Heiden heeft als bedoeling de politiek-ideologische strijd die gevoerd werd over het omroepbeleid in de jaren zestig te schetsen. Dat doet hij helder en secuur, maar over het ontstaan van verschillende fases in het politieke debat wordt niet veel duidelijk. Over buiten-parlementaire impulsen van commerciële spelers bijvoorbeeld die het politieke debat aanzwengelden zegt Van der Heiden vrij weinig.

Ook in meer algemenere parlementair-historische literatuur over Nederland is er aandacht voor de omroepkwestie. De historici Jac Bosmans en Alexander van Kessel behandelen bijvoorbeeld de kabinetscrisis die voortkwam uit hevige politieke discussie over het omroepbeleid in hun boek *Parlementaire geschiedenis van Nederland*.¹⁹ Opmerkelijk is dat voor het omroepbeleid in de jaren tachtig in hun boek nauwelijks aandacht is. Dat is vermoedelijk te verklaren doordat in de jaren zestig het omroepbeleid voor heftigere parlementaire strijd zorgde en zelfs het bestaan van kabinetten in gevaar bracht. In de jaren tachtig lag het omroepbeleid ook politiek gevoelig, maar er was geen serieuze dreiging dat er een kabinet over zou vallen. Bovendien hadden kabinetten in de jaren tachtig andere zaken – economische tegenspoed en verslechterende overheidsfinanciën – aan het hoofd en kon met zich geen kabinetscrisis over het omroepbeleid veroorloven.

In de besproken literatuur valt op dat de kwestie over commerciële televisie doorgaans wordt behandeld in de bredere context van het totale omroepbeleid. Dat is begrijpelijk, want de kwestie over commerciële televisie was een groot onderdeel in het maatschappelijke en politieke debat over de inrichting van het televisiebestel. Naast historische literatuur is er ook juridische literatuur verschenen – vooral begin jaren negentig – over het omroepbeleid. Deze studies zijn voor deze scriptie minder bruikbaar, aangezien zij zich focussen op technische wetsdetails en de uitwerking ervan. Wie meer te weten wil komen over de motieven van spelers in het krachtenveld van het omroep en de invloed die buitenparlementaire krachten hadden, kan met juridische literatuur niet uit de voeren.

De verschillen tussen de verschillende soorten literatuur zijn wat arbitrair. De bestaande literatuur biedt veel handvatten voor een onderzoek naar de verwezenlijking van commerciële televisie in Nederland, maar er blijven ook zaken minder belicht. In de literatuur wordt de buitenparlementaire maatschappelijke discussie over commerciële televisie wel aangestipt, maar het krachtenveld waarbinnen deze maatschappelijke discussie plaatsvond komt lang niet altijd goed naar voren. Er liggen kansen om naast het politiek-ideologische debat meer aandacht te besteden

¹⁸ Ibidem, 172.

¹⁹ J. Bosmans, A. van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011) 110-112.

aan de vele verschillende spelers in het krachtenveld – onder andere bedrijven, dagbladen, Kamers van Koophandel – waarbinnen het maatschappelijk debat over commerciële televisie werd gevoerd.

In deze scriptie is de politieke verwezenlijking van commerciële televisie het hoofdonderwerp, met aandacht voor zowel het politiek-ideologische debat en de spelers in het krachtenveld in de kwestie rondom commerciële televisie. In deze scriptie wordt chronologisch toe gewerkt naar het moment dat legale commerciële televisie in Nederland werd gerealiseerd, eind jaren tachtig. Daarbinnen ligt de focus op de standpuntbepaling en standpuntveranderingen van politieke stromingen en partijen in dit lange proces. In deze scriptie staat de volgende hoofdvraag centraal: hoe is het verschil in politieke welwillendheid ten aanzien van commerciële televisie tussen de jaren zestig en jaren tachtig te verklaren?

De periodes *jaren zestig* en *jaren tachtig* hebben met elkaar gemeen dat er sprake was van een zeer sterke lobby voor commerciële televisie. Dat komt veelvuldig in de literatuur aan bod. Het verschil is dat de jaren zestig eindigen zonder legale commerciële televisie in Nederland en dat de lobby er in de jaren tachtig wel in slaagde om legale commerciële televisie te bewerkstelligen. Waarom het in de jaren zestig niet lukte en in de jaren tachtig wel blijft in de literatuur vaak wat vaag. Door de politieke en maatschappelijke discussies over commerciële in een bredere politieke context te plaatsen, kan een bijdrage aan de stand van het onderzoek worden geleverd. Kernpunt van deze scriptie is dus de zoektocht naar een verklaring voor het genoemde verschil tussen jaren zestig en tachtig.

Bij het beantwoorden van deze onderzoeksvraag is zorgvuldig gekozen literatuur en bronmateriaal van essentieel belang, naast het gebruik van verschillende soorten literatuur over het onderwerp. Onderdeel van het bronmateriaal zijn de handelingen van de Tweede Kamer. Die zijn van belang bij het analyseren van het verloop van de politieke strijd rondom commerciële televisie. Nadeel van dit bronmateriaal is dat de handelingen vaak neerkomen opeen publieke uiting van standpunten, maar dat er ook gedachtegangen en motieven onbesproken blijven. Wie bijvoorbeeld relevante informatie zoekt over de hechte verwevenheid van politieke partijen en omroepen heeft aan de handelingen niet zoveel. Publicaties van omroepen, politieke partijen en zo hier en daar het bedrijfsleven geven veel meer informatie over het krachtenveld rondom het omroepbeleid. Met name publicaties van politieke partijen of commerciële spelers geven informatie over (de veranderingen in) standpunten binnen politieke partijen en stromingen. In de besproken literatuur is van dit soort bronmateriaal vaak veel minder gebruik gemaakt dan van de handelingen van de Tweede Kamer. Door goed gebruik te maken van de reeds aanwezige documentatie van het politieke proces kan iets aan de stand van het onderzoek worden toegevoegd door ook bij het bronmateriaal te focussen op standpuntbepaling, standpuntverandering en invloed van de verschillende spelers in het

krachtenveld rondom de kwestie van commerciële televisie. De grens tussen literatuur en bronnen is soms lastig aan te geven. In deze scriptie is contemporaine literatuur vaak een bron, aangezien het informatie verschaft over de tijd van de bron zelf. Daarom wordt bij de literatuurlijst en bronvermelding aan het eind van deze scriptie en strikte scheiding aangehouden tussen literatuur en bronnen, zodat daar altijd te checken is of er sprake is van informatie uit literatuur of uit een bron. Helaas is het door de beperkte tijd die staat voor deze scriptie niet mogelijk om onderzoek te doen naar de manier waarop sleutelfiguren de wordingsgeschiedenis van commerciële televisie hebben beleefd. Dat zou kunnen door eventuele persoonlijke documentatie te bestuderen of interviews te houden. Dat zou nog meer inzicht bieden in de soms ondoorgrondelijke wegen van het krachtenveld van de omroepgeschiedenis.

Om langs een gestructureerde weg tot een antwoord op de hoofdvraag te komen, kent deze scriptie een indeling in drie hoofdstukken. Deze indeling is hoofdzakelijk chronologisch en behandelt verschillende fases in de politieke verwezenlijking van commerciële televisie.

In het eerste hoofdstuk wordt stilgestaan bij opinievorming van politieke partijen over vraagstukken rondom commerciële televisie. Daarbij komt het debat naar voren dat zowel in de omroepwereld als in de politiek werd gevoerd. De deelvraag in het eerste hoofdstuk luidt: welke standpunten ontwikkelden de grote politieke stromingen vanaf eind jaren vijftig over commerciële radio en televisie en welke spelers in het krachtenveld van omroepwetgeving speelden daarbij een rol? Dit hoofdstuk loopt door tot de invoeringen de omroepwet eind jaren zestig.

In de jaren zeventig verschuift de kwestie over commerciële televisie politiek gezien wat meer naar de achtergrond. In de jaren tachtig wordt het mogelijk om, door middel van de zogenaamde U-bochtconstructie (via een buitenlandse licentie) commerciële televisie uit te zenden in Nederland. Later kan dat ook via een Nederlandse vergunning. In hoofdstuk 2 wordt aandacht besteed aan de politieke processen in de jaren tachtig die commerciële televisie in Nederland mogelijk maakten. Daarbij komen ook de problemen aan bod die commerciële spelers ondervonden met (een gebrek aan) wet- en regelgeving; de politiek liep nogal eens achter de feiten aan. In het tweede hoofdstuk worden de politieke ontwikkelingen rondom de kwestie over commerciële televisie ook geplaatst in de context van bredere politieke ontwikkelingen in de jaren tachtig. In dit hoofdstuk staat de volgende deelvraag centraal: hoe verliep het politieke proces in de jaren tachtig dat leidde tot legale commerciële televisie in Nederland en wat was daarbij de rol van (particuliere) spelers?

De komst van commerciële televisie heeft niet alleen een uitbreiding in het televisielandschap opgeleverd, maar veranderde ook de manier waarop tegen televisie werd aangekeken, ook bij de publieke omroep. Sinds de verankering van commerciële zenders in het Nederlandse televisiebestel

heeft de publieke omroep een concurrentiestrijd te voeren. Dat heeft invloed gehad op de werkwijze van de publieke omroep en de manier waarop de overheid daar beleid op moest ontwikkelen. In het derde hoofdstuk – dat min of meer de functie heeft van epiloog – wordt gekeken naar de wijze waarop politieke partijen aankeken tegen de vorming van dit beleid. In dit laatste hoofdstuk luidt de deelvraag als volgt: welke gevolgen had de komst van commerciële televisie voor het beleid dat politieke partijen ontwikkelden ten aanzien van het Nederlandse televisiebestel? In dit hoofdstuk komt ook de huidige stand van zaken in het politieke debat over het omroepbeleid aan de orde.

Hoofdstuk 1: Van maatschappelijk debat naar politieke patstelling

het maatschappelijk en politieke debat over commerciële televisie van de jaren vijftig tot en met zestig

In dit hoofdstuk staat de maatschappelijke en politieke discussie centraal die vanaf de jaren vijftig gevoerd werd over commerciële televisie en in de jaren zestig tot een politiek hoogtepunt kwam. Het hoofdstuk begint met een zeer beknopte omroepgeschiedenis van radio en televisie, aangezien enige basiskennis over (het ontstaan van) het omroepstelsel in Nederland van belang is bij het doorgronden van het maatschappelijke en politieke debat over commerciële televisie. De deelvraag die in dit hoofdstuk centraal staat luidt als volgt: welke standpunten ontwikkelde de grote politieke stromingen vanaf eind jaren vijftig over commerciële televisie en welke spelers in het krachtenveld van omroeppolitiek speelden daarbij een rol?

Omroepen: strijd vanaf het begin

In 1919 werd de eerste Nederlandse radiozender gelanceerd door de *Nederlandsche Radio Industrie*. In de jaren twintig volgden er nog enkele zenders. De motieven van de oprichters waren voornamelijk commercieel van aard; de radiozenders moesten de verkoop van radiotoestellen stimuleren. De zenders waren doorgaans geen lang leven beschoren en in 1925 bleef er één over, die van de *Nederlandse Seintoestellen Fabriek* (NSF). Vanuit verschillende ideologische achtergronden werden omroepverenigingen opgericht zoals de NCRV, de KRO en de VPRO. De AVRO was van de NSF zelf en had geen specifieke binding met een religieuze of politieke stroming. Aangezien de omroepverenigingen niet beschikten over eigen zendmachtigingen – die waren nodig om zelfstandig te kunnen uitzenden vanaf een eigen zender – kochten zij zendtijd in bij de NSF.²⁰

Door de beperkte beschikbaarheid van etherfrequenties kon niet zomaar iedereen een plek op de ether verwerven. De overheid zag zich genoodzaakt om de toewijzing van frequenties en zendtijd te gaan reguleren; de radioraad zou daarover beslissen.²¹ Er lag een keuze tussen grofweg twee systemen voor het inrichten van het radiobestel. Er gingen stemmen op die pleitten voor het oprichten van één nationale omroep, daarnaast waren er veel pleitbezorgers van een bestel dat zou bestaan uit verschillende omroepen die een grote mate van onafhankelijkheid zouden genieten. In 1930 werd de beschikbare zendtijd verdeeld met het Zendtijdbesluit. Daarmee zegevierde het idee waarin verschillende omroepen – die particuliere initiatieven waren – door de overheid zendtijd

²⁰ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 49-50

²¹ Ibidem, 55.

cregen toegewezen.²² Dat de uiteindelijke keuze viel op een gedifferentieerd omroepbestel kwam voornamelijk door de invloed die de confessionele omroepen hadden bij hun politieke evenbeelden, de confessionele partijen. Die partijen zagen geen heil in een nationale omroep, omdat dat zou betekenen dat ze invloed zouden moeten inleveren.²³ Bij de AVRO was men niet blij dat er geen nationale omroep kwam. Als kind van de NSF beschikte de AVRO over veel zendtijd en werd wel eens als toekomstige nationale omroep bestempeld. Het Zendtijdbesluit hield in dat de AVRO de helft van de zendtijd in te leveren ten gunste van andere omroepen.²⁴ Protest van honderdduizend AVRO-sympathisanten in Den Haag mocht niet baten.²⁵ De AVRO degradeerde tot een min of meer gewone omroep, al had zij in tegenstelling tot KRO, NCRV en VARA geen binding aan een religieuze of ideologische stroming. Het Zendtijdbesluit van 1930 legde de basis voor een omroepbestel dat het radio- en later ook televisiebestel zou bepalen, in ieder geval tot de nieuwe Omroepwet die eind jaren zestig tot stand kwam.²⁶

Na de Tweede Wereldoorlog leefde de discussie over de inrichting van het radiobestel weer op. De omroepen stonden klaar om weer op de oude weg verder te gaan maar voorstanders van een nationale omroep zagen hun kans schoon. Onder andere minister-president Willem Schermerhorn pleitte voor een nationale televisiebestel waarin de overheid een grotere rol zou spelen.²⁷ De VPRO was van mening dat de overheid de samenleving op cultureel gebied moest stimuleren en zag één nationale omroep als het middel om dit doel te bereiken. Ook de meerderheid van het kabinet van minister-president Schermerhorn was voorstander van een nationale omroep.²⁸ Tot een doorbraak kwam het echter niet, met als belangrijkste reden dat de omroepen KRO, VARA, NCRV en inmiddels ook de AVRO hun sterke onafhankelijke positie van voor de oorlog niet wensten af te staan en daarin werden gesteund door groeiende ledenaantallen, wat aantoont dat het omroepbestel.²⁹

Televisiebesluit

Bij het ontstaan van een televisiebestel was er van het begin af aan sprake van overheidsbemoediging. In de begintijd was de gang van zaken vergelijkbaar met hoe het eerder bij de radio was verlopen. De overheid zag het als haar taak om de ook bij de televisie schaarse etherfrequenties en zendtijd te

²² G. Schuit, *Publieke omroep. Hoezo publiek?* (Amsterdam 1993) 13.

²³ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 49-50.

²⁴ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 54.

²⁵ Ibidem, 57.

²⁶ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 50-51.

²⁷ P. Idenburg en Th. Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland. Deel 1: 1951-1991: Van Rem-eiland tot RTL4* (Den Haag 1991) 14.

²⁸ N. van Eijk, *Een nieuw televisiebestel: Europa, technologie en de markt maken ook in Nederland een einde aan het omroepmonopolie* (Den Haag 1990) 15.

²⁹ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 58.

verdelen. Op 2 oktober 1951 was de eerste Nederlandse televisie-uitzending een feit. De zendmachtiging was in handen van de Nederlandse televisiestichting (NTS), waarin vijf radio-organisaties samenwerkten. Deze zendmachtiging werd verscheidene malen verlengd, tot het Televisiebesluit van 1956.³⁰

Met het Televisiebesluit kreeg het omroepbestel zijn min of meer definitieve structuur.³¹ De zendtijd werd verdeeld over KRO, NCRV, VARA, VPRO én de NTS. De laatstgenoemde kreeg maximaal de helft van de zendtijd te beschikking om gezamenlijk programma's uit te zenden, die in feite werden gemaakt door de eerder genoemde omroepen. Het televisiebestel was in feite een replica van het omstreden radiobestel. De weg naar het Televisiebesluit verliep niet zonder slag of stoot. In de jaren ervoor gingen stemmen op om de televisie juist niet in te richten naar model van het radiobestel, maar om te komen tot een nationaal omroepbestel zonder verzuilde omroepstructuur. Nadat die discussie met het televisiebesluit werd beslecht, werd het al dan niet toelaten van commercie tot het radio- en televisiebestel tot het voornaamste twistpunt in de maatschappelijke en politieke debatten over radio en televisie.³²

Nota Inzake Reclametelevisie (1961)

Het debat over televisiereclame – in die tijd veelal reclametelevisie genoemd – ontstond in de tweede helft van de jaren vijftig en was in het begin vrij theoretisch van aard. Het was wachten tot hierover ook een politiek debat zou losbarsten in politiek Den Haag. Dat gebeurde in 1959, toen de eerste regering sinds de Tweede Wereldoorlog zonder socialistische ministers liet weten in principe voor televisiereclame te zijn. Vier partijen meldden zich om de reclameboodschappen in de toekomst te gaan verzorgen, waaronder de NTS. In de dagbladen *Trouw*, *De Volkskrant* en *Algemeen Handelsblad* werd niet enthousiast gereageerd; deze kranten waren tegen televisiereclame. Zij vonden commerciële televisie een bedreiging voor het verkondigen van goede maatschappelijke en culturele boodschappen via de publieke omroep. Ook waren zij bang inkomsten uit reclame mis te lopen, omdat de televisie voor adverteerders interessanter zou zijn.³³

In 1961 zetten de staatssecretarissen Ynso Scholten (CHU) van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en Gerard Veldkamp (KVP) het kabinetsstandpunt kracht bij door de zogenaamde *Nota Inzake Televisiereclame* bij de Tweede Kamer in te dienen.

³⁰ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 62-63.

³¹ J. Pelle, *Juridische marges voor het Nederlandse omroepbeleid* (Zwolle 1993) 3.

³² De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 6

³³ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland. Deel 1: 1951-1991*, 23.

'Doeltreffende en verantwoorde reclame (...) is economisch van positieve betekenis. Dit brengt mede dat slechts op grond van zeer zwaarwichtige redenen van algemeen belang de voortschrijdende ontwikkeling op het gebied van de reclame, zoals die tot uitdrukking komt in het gebruiken van telkens nieuwe media (zoals ook de televisie) zou mogen worden tegengegaan.'³⁴

De staatssecretarissen bepleitten televisiereclame door de economische voordelen ervan te benoemen en weerlegden in de nota de bezwaren die leefden tegen televisiereclame.

Televisiereclame betekende voor de staatssecretarissen niet dat het reeds bestaande televisiebestel werd aangepast. De bedoeling was om naast de bestaande omroepstructuur andere partijen toegang te geven tot de ether om reclameboodschappen uit te zenden.³⁵

Enkele dagbladen toonden zich niet gelukkig met de nota van Scholten en Veldkamp. Als reclame op televisie mogelijk zou worden, bedreigde dat direct de advertentie-inkomsten van de kranten. In commentaren richtte de confessionele pers zich echter voornamelijk op bewaren van levensbeschouwelijke aard. De ideeën van Scholten en Veldkamp bedreigden volgens *De Tijd/Maasbode* wel degelijk het bestaande televisiebestel en volgens *Trouw* zou het de weg vrijmaken voor een nationaal televisiebestel zonder de verzuilde omroepen. *De Volkskrant* sprak steun uit voor de ideeën van de staatssecretarissen, omdat via Duitse televisie – waar televisiereclame wel was toegestaan – de Nederlandse kijker al werd bereikt. Volgens *De Volkskrant* zou het beter zijn als het Nederlandse bedrijfsleven een eigen markt voor televisiereclame zou krijgen. In *De Telegraaf* en *NRC* werd ronduit enthousiast gereageerd. Zij zagen in de nota een grote stap vooruit op weg naar commerciële televisie, dat volgens beide kranten een goede stimulans voor de Nederlandse economie zou zijn.³⁶ Het *NIPO* hield een enquête onder burgers over commerciële televisie: 48% van de respondenten sprak zich uit als voorstanders, 25% was tegen commerciële televisie en 27% had over het onderwerp geen duidelijke mening. De meeste omroepen reageerden door te stellen dat de enquête van het *NIPO* geen representatief beeld gaf.³⁷

De omroepen NTS, VARA, KRO, VPRO en NCRV reageerden op de nota van Scholten en Veldkamp door een gezamenlijk antwoord te schrijven en toe te sturen aan de Tweede Kamer.

³⁴ Nota van de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen mr. Y. Scholten en van de Staatssecretaris van Economische Zaken dr. G.M.J. Veldkamp inzake Reclametelevisie ingediend bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 22 februari 1961 (gedrukte uitgave).

³⁵ Ibidem, 13-14.

³⁶ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland. Deel 1: 1951-1991*, 24-25.

³⁷ Ibidem, 23.

Hierin stelden zij dat televisiereclame het bestaande televisiebestel zou bedreigen. De omroepen stelden dat zij in staat moesten zijn om volledig onafhankelijk programma's te ontwikkelen. Daarbij wilden zij zich vooral richten op het uitzenden van programma's van maatschappelijk nut, met als doel de bevolking te ontwikkelen. De economische argumenten die pleitten voor televisiereclame vonden zij hieraan ondergeschikt.³⁸

Na de meer theoretische discussie in de jaren vijftig over commerciële televisie, kwamen begin jaren zestig de eerste concretere aanvallen op het monopolie van de publieke omroep. Grote voorstander van televisiereclame was de *Onafhankelijke Televisie Exploitatie Maatschappij* (OTEM), die was opgericht door verschillende grote ondernemingen zoals Douwe Egberts, Philips en Unilever en dagbladen als het *Algemeen Handelsblad* en *De Volkskrant*.³⁹ Deze commerciële partijen streefden naar commerciële televisie in de vorm van een eigen zender waarop programma's en reclame te zien zouden zijn. De in de OTEM verenigde spelers waren van mening dat televisiereclame zou leiden tot sociaal-economische vooruitgang in Nederland.⁴⁰ Daarnaast was er de combinatie van *Televisie Nederland* (T.V.N) en *Televisie Reclame-Exploitatie* (T.E.R). Ook zij wilden een eigen zender, waarop de T.V.N programma's zou uitzenden en de T.E.R. reclameboodschappen zou verzorgen.⁴¹ Door die scheiding hoopte de drijvende kracht achter de combinatie, zakenman Reinder Zwolsman, op een positieve reactie vanuit de politiek op zijn plannen.⁴²

Bij de T.V.N en de T.E.R wist men dat men in confessionele en socialistische kringen overwegend afwijzend stond tegenover commerciële televisie. Om meer sympathie voor de idee van commerciële televisie te wekken, werden verschillende prominente PvdA-leden benaderd om toe te treden tot het bestuur van de T.V.N. Gerard van Walsum, namens de PvdA burgemeester van Rotterdam, nam zitting het bestuur.⁴³ Langs die weg probeerde men in socialistische kringen enthousiasme te creëren voor commercie in het televisiebestel. Dat werd niet door iedereen gewaardeerd. De PvdA was tegen televisiereclame en commerciële televisie en trok daarin samen op met de VARA. Wim Rengelink, prominent VARA-bestuurder met sterke persoonlijke betrekkingen met de PvdA, waarschuwde al in 1959 voor de komst van commerciële televisie. Hij was van mening dat televisie in dienst moest staan van de kijker; op televisie moesten volgens hem educatieve en culturele programma's te zien zijn. Commerciële televisie stond volgens Rengelink

³⁸ NTS, *Commerciële televisie? Memorandum betreffende de memorie van antwoord op de nota inzake reclametelevisie* (Hilversum 1977).

³⁹ OTEM, *Commerciële televisie voor Nederland. Artikelen, commentaren, uitspraken* (Den Haag 1959) 5.

⁴⁰ *Ibidem*, 7.

⁴¹ Van Eijk, *Een nieuw televisiebestel*, 15.

⁴² De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 72.

⁴³ G. van Walsum, *Het televisievraagstuk in ruimer verband* (Assen 1963) 13.

niet in dienst van de burger, maar in dienst van vermogende commerciële partijen die andere belangen hadden dan enkel de ontwikkeling en het welzijn van televisiekijkers.

'Het doel van de commerciële televisie is niet de televisie zelf, nog de televisiekijker als mens. Voor haar is de televisie slechts middel tot consumptiestimulering, de kijker een consument van raspasta en waspoeders. Doel is het maken van winst. (...) Het zou naar onze mening onjuist en gevaarlijk zijn, mede in het licht van buitenlandse ervaringen, de televisieprogramma's te doen verzorgen door ondernemingen, waarvan de zakelijke doelstellingen andere zijn dan de culturele doelstellingen, die het uitgangspunt moet zijn en blijven.'⁴⁴

Rengelink verwoorde hiermee het algemene socialistische standpunt ten opzichte van commerciële televisie zoals dat binnen de VARA én de PvdA destijds leefde.⁴⁵ Televisiereclame zou het kapitaalkrachtige bedrijfsleven macht verschaffen ten koste van de argeloze televisiekijker; dat moest worden voorkomen. Dit was het kernpunt van het socialistische standpunt aangaande commercie en televisie. De gedachte was dat de televisiekijker beschermd diende te worden tegen grote spelers die met veel geld zendtijd – en daarmee invloed op burgers – konden kopen. Aangezien men vermogend moest zijn om reclametijd te kopen, was dat alleen mogelijk voor kapitaalkrachtige partijen. Deze vorm van ongelijkheid wilden de socialisten van VARA en PvdA tegengaan.

Ook in ARP-kringen stond men huiverig tegenover de combinatie televisie en commercie. Men was bang dat televisiereclame zou leiden tot bemoeienis van commerciële partijen met de programmering.⁴⁶ In het televisiebestel zou in dat geval niet meer het belang van de kijker centraal staan, maar zouden ongemerkt commerciële belangen het bestel binnensluipen ten koste van de daadwerkelijk taak van de omroepen: het informeren en ontwikkelen van de kijkers. Omroepen en partijen in de confessionele zuil wilden dat de programma's van KRO en NCRV zich richtten op het verspreiden van confessioneel gedachtegoed en daar ook maximale ruimte voor kregen. Men was bang dat commerciële invloeden die confessionele belangen zouden schaden. De huivering van socialistische en confessionele politici ten opzichte van televisiereclame en commerciële televisie is – naast de besproken ideologische bezwaren – niet los te zien van de relatie tussen politieke partijen en omroepverenigingen. Als televisiereclame zou leiden tot meer invloed van commerciële partijen

⁴⁴ J. Rengelink, *Commerciële televisie: Sprong in het duister!* (Hilversum 1959) 29.

⁴⁵ VARA, *Commerciële televisie in Nederland - ja of neen?* (Hilversum 1957).

⁴⁶ Anti-Revolutionaire Partijstichting, *Televisie en Reclame. Nota van de Doctor Abraham Kuypersstichting* (Den Haag 1963) 27.

op het televisiebestel, zou dat tornen aan de vrijheid van de omroepverenigingen om hun eigen programma's naar wens in te richten. Een dergelijke inperking van vrijheid zou dan afbreuk doen aan de mate waarin de zuilen in de omroepen een vrije spreekbuis tot de eigen achterban hadden.

Enthousiasme voor commerciële televisie was er niet alleen bij partijen die in de televisiewereld actief wilden worden. Ook commerciële partijen die niet direct met een eigen zender actief wilden worden in de televisiewereld zagen kansen in commerciële televisie. Het bedrijfsleven bundelde de krachten en probeerde de voor hen grote voordelen van televisiereclame en commerciële televisie bij politici onder de aandacht te brengen. Zo stuurden de Kamers van Koophandel gezamenlijk brieven aan de Tweede Kamer waarin ze bepleitten dat televisiereclame goed zou zijn: 'In ons stelsel van vrije concurrentie vormt de reclame immers een wezenlijk element, waarmede zowel producent, distribuut als consument zijn gediend.'⁴⁷

Dat was een heel andere visie op het televisiebestel dan de visie die bijvoorbeeld de socialisten erop nahielden, bij hen stond voornamelijk de kijker centraal – en die diende juist beschermt te worden tegen de belangen van de producent en distribuut. Dit maakt duidelijk dat de kwestie over commerciële televisie een ideologische kwestie was, waarbij de vraag was welke belangen er in het televisiebestel moesten worden gediend.

De omroepverenigingen reageerden negatief op dergelijke pleitbezorgingen van televisiereclame en commerciële televisie. Daarbij trokken de omroepen gezamenlijk op in de *Federatie van Omroepverenigingen*, die op haar beurt ook weer de Tweede Kamer met brieven bestookte.⁴⁸

Het waren voornamelijk de concrete ideeën van commerciële partijen om een televisiezender te starten die het politieke debat over commercie in het omroepbestel naar een nieuwe fase brachten. De *Vrije Radio Omroep Nederland* (VRON) – bekend als *Veronica* – startte namelijk al in april 1960 met het uitzenden van radio vanaf zee. Door de populariteit van *Veronica* kwamen er al snel meer zenders die vanaf zee televisie-uitzendingen maakten.⁴⁹

De politiek moest beslissen wat wel en niet gewenst was en op welke manier dat diende te worden vastgelegd in wet- en regelgeving. Alle politieke partijen wilden zoveel mogelijk van hun ideologische opvattingen over het televisiebestel in die wet- en regelgeving terug zien komen. Dat wilden ook buiten-parlementaire spelers, zoals commerciële spelers, dagbladen en omroepen.

⁴⁷ Brief van Kamer van Koophandel en fabrieken voor Twente en Salland aan de Tweede Kamer (4 april 1962), in: Federatie van omroepverenigingen, *Kamers van Koophandel inzake Commerciële Televisie* (Hilversum, 1962).

⁴⁸ Federatie van Omroepverenigingen, *Kamers van Koophandel inzake Commerciële Televisie* (Hilversum 1962).

⁴⁹ Van Eijk, *Een nieuw televisiebestel*, 16.

Niet langer waren alleen de organisatiestructuur en het omroepbeleid bij de publieke omroep de kernpunten van de discussie. De politiek stond ook voor een elementaire keuze: wel of geen commerciële televisie en radio?

Na de beroering waarvoor de nota van Scholten en Veldkamp had gezorgd, volgde pas in februari 1963 een debat in de Tweede Kamer over de nota. Daarin ontkende staatssecretaris Scholten dat hij met de nota voornamelijk de belangen van het bedrijfsleven voor ogen had. Scholten zei het volgende

'Aan het regeringsbeleid ligt een aantal verschillende factoren ten grondslag:

1. het bevorderen van een zo goed mogelijke en zo verantwoord mogelijke televisie;
2. het belang van de kijker;
3. de vrijheid van meningsuiting;
4. het bevorderen van een tweede programma;
5. de belangen van het bedrijfsleven.⁵⁰

Door dit te stellen binden de staatssecretarissen enigszins in. Hun nota had – bedoeld of onbedoeld – bij sommigen binnen en buiten de politiek het beeld gewekt dat de staatssecretarissen voornamelijk de commerciële belangen van het bedrijfsleven wilden dienen. In het debat werd duidelijk dat het kabinet niet zonder meer voor commerciële televisie pleitte. Daarmee ging het debat in feite over meer dan alleen het toestaan van reclameboodschappen op televisie. Politiek gezien ging het debat over de totale inrichting van het Nederlandse televisiebestel. In het kamerdebat van 1963 ging het er fel aan toe. De nota van Scholten en Veldkamp werd bekritiseerd door twee van de vier regeringspartijen. Het kabinet De Quay was gevormd door de KVP, VVD, ARP en CHU. Het overgrote deel van de KVP-fractie vond dat de staatssecretarissen in de nota te weinig oog hadden voor de sociaal-culturele functie van televisie. Televisie moest volgens de KVP-fractie in eerste instantie bijdragen aan de culturele en maatschappelijke ontwikkeling van het volk. Voor reclame was eventueel wel ruimte, maar het mocht niet zo zijn dat televisie primair in dienst stond van economische en commerciële motieven. Voor de fractie van de ARP was het verbazend dat de nota kwam van een kabinet dat voor het overgrote deel uit christelijke bewindspersonen bestond. Commercie in het televisiebestel leidde volgens de ARP tot concurrentie in het televisie. Dat bedreigde de vrijheid van omroepen en moest daarom worden tegengegaan. Niet alleen van de coalitiefracties was er kritiek. Ook de grootste oppositiefractie, de PvdA, was – zoals verwacht –

⁵⁰ HTK, 1962-1963, 2406.

niet te spreken over de nota. De PvdA deelde de eerder genoemde opvattingen van omroepbestuurder Rengelink.⁵¹

De economische argumentatie van de staatssecretarissen Scholten en Veldkamp kon de Tweede Kamer uiteindelijk niet overtuigen. Daarmee bleven de economische motieven die in het voordeel van televisiereclame spraken in de Tweede Kamer ondergeschikt aan de ideologische argumentatie. Dit gold althans voor de confessionelen en de socialisten in de Tweede Kamer; voor hen bleef commercie in het televisiebestel onverenigbaar met het ideale televisiebestel zoals ze dat voor ogen hadden. Daarmee was het debat sowieso een grote teleurstelling voor voorstanders van commerciële televisie. Dat ging het overgrote deel van de Tweede Kamer echt nog een brug te ver.

Niet alleen commerciële ondernemingen en organisaties en politieke partijen met een liberale inslag stonden positief tegen commerciële televisie. De Nota Inzake Reclametelevisie was afkomstig van twee confessionele staatssecretarissen en *De Volkskrant* – bekend als katholiek dagblad – sprak zich ook uit voor commerciële televisie. Ook de KVP stond niet geheel onwelwillend tegenover televisiereclame. Ook zij zagen in economische motieven het argument om reclame op televisie toe te staan, zolang dit maar niet ten koste ging van de culturele en maatschappelijke taken van de publieke omroep.⁵² De VPRO hield er min of meer dezelfde mening op na. Zolang de vrijheid van programmering gewaarborgd bleef, zag de VPRO in televisiereclame nieuwe mogelijkheden om het televisiebestel te financieren.⁵³ Hierbij gingen KVP en VPRO beiden wel uit van reclameboodschappen bij de publieke omroep en niet van nieuw op te richten zenders die volledig in handen zouden zijn van commerciële partijen. KVP en VPRO gingen daarbij dus beiden uit van een regulerende rol van de overheid bij reclame op de publieke netten, iets wat bij volledig onafhankelijke commerciële zenders veel moeilijk zou zijn.

Hoewel de Tweede Kamer zich in meerderheid uitsprak tegen commerciële televisie, was er binnen sommige partijen wel interne verdeeldheid. Toen het VVD-kamerlid Haya van Someren-Downer een motie indiende ten gunste van commerciële televisie, stemden naast alle 17 VVD-Kamerleden ook 2 van de 48 leden van de PvdA, 7 van de 12 CHU-leden en 15 van de 49 KVP'ers voor. Alle leden van de ARP, CPN, PSP en SGP stemden tegen de motie, wat het totaal aan tegenstemmers op 96 bracht, een zeer ruime meerderheid. Belangrijkste argument daarbij was dat commerciële televisie afbreuk zou doen aan de cultureel-maatschappelijke ontwikkeling van de samenleving. Commerciële televisie bleek door het sociaal-democratische en confessionele verzet politiek gezien niet haalbaar.⁵⁴ Die impasse zou een lange tijd gaan duren, tot grote frustratie van

⁵¹ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 72.

⁵² OTEM, *Commerciële televisie voor Nederland*, 5.

⁵³ VPRO, *Reclame in de televisie?* (Hilversum 1961) 5.

⁵⁴ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 73-74.

liberale partijen en commerciële spelers. Volgens *De Telegraaf* bemoeiden de VARA, KRO en NCRV zich sterk met de socialistische en confessionele Kamerfracties om koste wat het kost het verzuilde omroepbestel in stand te houden.⁵⁵

Op weg naar de omroepwet

De overduidelijke parlementaire afwijzing van commerciële televisie in 1963 leidde er niet toe dat de voorstanders hun pogingen tot het verwezenlijken van commerciële televisie staakten. Na de zeezenders die radio maakten, werden er in 1964 door de *Reclame-televisie Exploitatie Maatschappij* (REM) in het buitenland gekochte televisieprogramma's uitgezonden vanaf een booreiland in de Noordzee. Het kabinet onder leiding van minister-president Marijnen (KVP) wilde dit tegengaan en al snel maakte de 'Wet Installaties Noordzee' een einde aan de uitzendingen vanaf het REM-eiland.⁵⁶ Dit tot ergernis van VVD-Kamerlid Van Someren-Downer, die vond dat de REM van grote betekenis voor het Nederlandse televisiestelsel.⁵⁷ Zij zei daarover het volgende in *De Telegraaf*:

'Het komt er in feite op neer dat de drie politieke zuilenpartijen, de socialisten, de KVP en de ARP de omroepzenders in handen hebben en op bijna ziekelijke wijze iedereen die het niet met hen eens is, de pas naar de ether telkens opnieuw afsnijden.'⁵⁸

Dagblad *Trouw* steunde de regering het het REM-verbod, evenals weekblad *De Groene Amsterdammer*.⁵⁹ Als gevolg van het verbieden van uitzendingen vanaf het REM-eiland werd de *Televisie en Radio Omroep Stichting* (TROS) opgericht. De bedoeling was in feite om, na het stoppen van de uitzendingen vanaf het REM-eiland, een eigen plek te verwerven in het bestaande omroepbestel. Meteen vanaf de oprichting steeg het ledenaantal explosief.⁶⁰

De kwestie over televisie en commercie bleef politiek actueel ook na de parlementaire afwijzing in 1963 actueel. Een belangrijke politieke kwestie was de mate van openheid van het omroepbestel en de positie van de omroepverenigingen daarin. Daarmee speelde ook mee of en op welke manier er reclameboodschappen op televisie moesten worden uitgezonden. Tijdens de formatie van het kabinet Marijnen in de zomer van 1963 werd afgesproken dat er voor 1 juli 1965

⁵⁵ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 37.

⁵⁶ Van Eijk, *Een nieuw televisiebestel*, 16.

⁵⁷ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 67.

⁵⁸ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 67; het betreft hier een citaat van Haya van Someren-Downer uit: *De Telegraaf*, 18 september 1964.

⁵⁹ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 64.

⁶⁰ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 81.

duidelijkheid moest zijn over deze kwesties door een visie te vormen over de wijziging van de omroepwet. Onder druk van de confessionele fracties beloofde het kabinet om al eerder – voor 1 maart 1965 – hun visie op een nieuwe omroepwet te geven. Reden hiervoor was dat de confessionelen de politiek gevoelige omroepkwestie voor de verkiezingen van 1967 wilden oplossen, om te voorkomen dat de kwestie inzet werd van de verkiezingen.⁶¹ Ook de fractieleden van de PvdA wilden de kwestie voor de verkiezingen oplossen, omdat ook zij bang waren dat hun omroepideeën niet populair zouden zijn bij kiezers.⁶² Vermoedelijk hadden ook politici de NIPO-enquête nog in het achterhoofd.

Het kabinet Marijnen liep echter tegen een vooruitgeschoven probleem aan. Tijdens de formatie in 1963 was men niet verder gekomen dan een zogenaamde pacificatiecommissie te installeren, aangezien er geen overeenstemming over de omroepkwestie kon worden bereikt. De pacificatiecommissie kreeg als taak om een visie te vormen over het te voeren omroepbeleid. Uiteindelijk sprak de commissie zich in het najaar van 1964 uit voor het toelaten van commercie in het televisiebestel, namelijk door reclame toe te staan op het tweede Nederlandse televisienet. De commissie was niet voor zelfstandige commerciële televisiezenders.⁶³

Van buiten politiek Den Haag probeerden de spelers in het krachtenveld van het televisiestelsel hun invloed te laten gelden. Voorstanders van een nationale omroep zagen weer hun kans schoon om (deels) een eind te maken aan het verzuilde omroepstelsel. De VPRO kwam met het idee om voortaan de helft van de zendtijd van de publieke omroep te vullen met een nationaal programma.⁶⁴ In het kabinet kwam men niet tot overeenstemming over de mate waarin commercie toegelaten zou worden in het televisiebestel. Nadat de ministerraad negen keer over het onderwerp vergaderde en er geen consensus kon worden bereikt, bood minister-president een paar dagen voor de officiële deadline van 1 maart 1965 het ontslag aan van zijn kabinet aan de koningin. In de Kamerdebatten die volgden werd voor niemand echt helder wat er in het kabinet was misgegaan.⁶⁵

In maart 1965 werd het kabinet Cals gevormd, bestaande uit bewindspersonen van de PvdA, KVP en ARP. Dit kabinet sprak, meer dan het vorige, met één mond over het omroepbestel. Eind mei 1965 lag er een voorstel dat in grote lijnen leek op de omroepwet zoals die in 1967 in de Tweede Kamer zou worden behandeld. Het kabinet Cals viel, als gevolg van de nacht van Schmelzer. Tijdens behandeling van de omroepwet was het kabinet Cals inmiddels vervangen door het interimkabinet Zijlstra, bestaande uit KVP en ARP. Toch steunde ook de PvdA de nieuwe

⁶¹ Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 112.

⁶² De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 81.

⁶³ *Ibidem*, 75-76.

⁶⁴ *Ibidem*, 78.

⁶⁵ Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 112.

omroepwet, die eigenlijk al bij de vorming van kabinet Cals was uitonderhandeld.⁶⁶ De partijen voelden tijdens die formatiebesprekingen dat er nu schot in de omroepkwestie moest komen, omdat de politieke gevolgen anders steeds problematischer zouden worden.⁶⁷ De omroepkwestie legde veel druk op het parlement, op kabinetten en op formatiebesprekingen. Daarnaast waren teveel spelers in het krachtenveld rondom de omroepkwestie niet gelukkig met de manier waarop tot dan toe aan hun wensen werd voldaan en probeerden invloed te hebben op de politieke besluitvorming.

Het kabinet Cals probeerde de gemoederen te bedaren door voorstellen te doen die voor zoveel mogelijk partijen acceptabel waren. De nieuw te ontwerpen omroepwet zou het invoeren van reclame op televisie mogelijk maken en zou leiden tot de oprichting van de *Nederlandse Omroepstichting* (NOS), min of meer als zoethoudertje voor de pleitbezorgers van een nationale omroep. Ook regelden de voorstellen van het kabinet Cals dat nieuwe omroepverenigingen aanspraak konden maken op zendtijd. De TROS zou hier in 1967 als eerste gebruik van maken.⁶⁸ De inkomsten uit reclamegelden zouden ten goede komen aan de verzorging van de televisieprogramma's en de dag- en weekbladen zouden financieel worden gecompenseerd als bleek dat hun advertentie-inkomsten hierdoor erg terug zou lopen. Daarnaast werd het televisiebestel geopend voor niet-omroepen, zoals kerkelijke en educatieve organisaties. Ook werd besloten dat het aantal uren televisie – destijds ongeveer vijftig uur per week – snel zou worden uitgebreid.⁶⁹

Het omroepbestel werd dan wel opengebroken ten gunste van niet-omroepen, de omroepen werden niet in hun bestaan bedreigd.⁷⁰ De omroepverenigingen reageerden positief op het plan dat het kabinet Cals presenteerde. Zonder dit erg expliciet te vermelden, bleek wel dat zij opgelucht waren dat er aan hun positie niet al te veel werd getornd. De zogenaamde commerciëlen, zoals T.V.N. en TROS waren minder enthousiast, aangezien uit de voorstellen van het kabinet Cals in 1965 duidelijk werd dat de nieuwe omroepwet het omroepstelsel niet volledig zou openbreken ten gunste van commerciële partijen.⁷¹ Ook de VVD was ontevreden; het voorstel ging haar niet ver genoeg. Hoewel VVD-Kamerlid Someren-Downer zich eerst nog voor het voortbestaan van de omroepen – naast commerciële zenders – had uitgesproken, presenteerde de VVD na de regeringsverklaring van het kabinet Cals een plan waarin de omroepen juist wel dienden te verdwijnen. De verzuiling van de omroepen vond de VVD achterhaald; omroepen stonden te veel in dienst van de eigen zuil en streefden niet in voldoende mate naar een breder publiek. Zo schreef het hoofdbestuur van de VVD: 'Naast de praatjes voor eigen parochie zal er meer ruimte gemaakt

⁶⁶ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 91.

⁶⁷ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 100.

⁶⁸ Van Eijk, *Een Nieuw televisiebestel*, 16-17.

⁶⁹ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 101.

⁷⁰ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 93.

⁷¹ *Ibidem*, 102-103.

moeten worden voor de politieke discussie tussen politici van verschillende opvattingen.⁷² Binnen een nieuw te vormen nationale omroep zou de overheid zich niet met het programmabeleid moeten bemoeien en enkel de taak hebben om de beperkte ruimte in de ether voor zowel radio en televisie te verdelen. Kwaliteit van programma's diende daarbij het voornaamste criterium te zijn.⁷³

Opvallend is dat in het document van het VVD-bestuur niets werd vermeld over zelfstandige commerciële zenders zonder overheidsbemoeienis en met een eigen programmering. Vermoedelijk was het voor de VVD duidelijk dat in politiek Den Haag daar echt nog te weinig animo was.

Hoewel het wetsvoorstel formeel nog niet was aangenomen, waren de partijen ARP, PvdA en KVP waren blij dat ze de positie van de omroepen veilig konden stellen. Als ze de wet er voor de volgende verkiezingen in de Tweede Kamer in stemming konden brengen was een meerderheid gegarandeerd.⁷⁴ ARP, PvdA en KVP waren de partijen die het sterkst een binding hadden met een specifieke omroepvereniging; de ARP met de NCRV, PvdA met de VARA en de KVP met de KRO. Door hun gezamenlijk belang te dienen, wisten de partijen de omroep van hun eigen zuil te beschermen.⁷⁵ Op 17 januari 1967 – minder dan een maand voor de Tweede Kamerverkiezingen – werd de nieuwe omroepwet met 91 tegen 38 stemmen aangenomen.⁷⁶

Duidelijk is dat de omroepwet, zoals die uiteindelijk in 1969 van kracht werd, de langslpende omroepkwesitie grotendeels beslechte, maar aangezien commerciële televisie niet werd toegestaan in de wet zou die kwesitie vroeg of laat weer hoog op politieke agenda komen te staan. Toch bracht de omroepwet de gemoederen behoorlijk tot bedaren. Dit is voornamelijk te verklaren doordat het de wet zowel door confessionelen als socialisten werd gesteund. Ook de dagbladen hoefden dus niet bang te zijn advertentie-inkomsten te verliezen en het bedrijfsleven kreeg, zij het beperkt, mogelijkheden om via de televisie reclame te maken. Voorlopig zou dit genoeg zijn om de vijandige sfeer tussen verschillende spelers in het krachtenveld te doen verdampen.

In dit hoofdstuk zijn verschillende spelers aan bod gekomen die invloed (wilden) uitoefenen in het krachtenveld rondom de omroepkwesitie. In eerste instantie was de kwesitie rondom commerciële televisie een ideologische strijd. Socialisten en confessionelen waarin in meerderheid van mening dat de intrede van commercie het televisiebestel geen goed zou doen. Liberale partijen en organisaties wilden juist wel graag televisiereclame en commerciële zenders.

⁷² VVD, *Radio en Televisie. Uitdaging en Hulpmiddel* (Den Haag 1965) 9.

⁷³ *Ibidem*, 11.

⁷⁴ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 112.

⁷⁵ Schuit, *Publieke omroep*, 14.

⁷⁶ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 123.

In het maatschappelijk debat – het debat zoals dat buiten het parlement werd gevoerd – speelden verschillende spelers een rol. Van de geschreven pers kan gezegd worden dat zij verschillende rollen vervulde. Enerzijds waren een aantal dag- en weekbladen onderdeel van een zuil en verkondigden de opvattingen zoals de politieke partij en omroepvereniging van diezelfde zuil hadden. Dat gold niet alleen voor de confessionele kranten, ook de meer liberaal ingestelde kranten verkondigden voornamelijk opvattingen die overeen kwamen met de opvattingen van de VVD over commercie en televisie. Vanuit deze functie leverden de kranten ook commentaar op politieke voorstellen van andersdenkenden. Soms behoorden kranten ook tot de commerciële partijen die pleiten voor meer commercie in de televisie. *Algemeen Handelsblad* en opvallend genoeg ook *De Volkskrant* sloten zich bijvoorbeeld aan bij de OTEM.

In dit hoofdstuk werd ook duidelijk dat er ook binnen organisaties en partijen verschillend over televisiereclame en commerciële televisie werd gedacht. Altijd waren er wel dissidenten die een andere weg kozen, zoals bijvoorbeeld de Rotterdamse PvdA-burgemeester Van Walsum. Het is opvallend dat bij de omroepkwestie in de jaren zestig weinig sprake leek van buitenlandse druk. Ook voorbeelden over hoe televisie in andere landen is ingericht maken slechts in beperkte mate onderdeel uit van het politieke debat. De omroepkwestie was een ingewikkelde kwestie die speelde tussen vooral interne Nederlandse spelers, zoals politieke partijen, omroepen, dagbladen en particuliere investeerders. Door de soms sterke verwevenheid tussen politieke partijen, omroepen en vaak ook dagbladen had het buiten-parlementaire debat een grote invloed op de politieke besluitvorming.

Grote interesse vanuit het buitenland voor de omroepkwestie of specifiek voor Nederlandse commerciële televisie was er niet. Bij de kwestie over commerciële televisie stond, naast het verschil in ideologische opvattingen in het parlement, ook de machtspositie van de omroepen binnen de televisiewereld centraal. Daarbij werd de mate waarin die door de verzuilde partijen in stand werd gehouden door spelers die voor commerciële televisie pleitten sterk bekritiseerd.

Hoofdstuk 2: Legale commerciële televisie: het is zover!

Voor wie tegenwoordig een televisiegids openslaat – of die via internet of de televisie raadpleegt – zijn de te ontvangen zenders niet te tellen. Sinds het verschijnen van RTL-Véronique zijn in de jaren negentig en het eerste decennium van de huidige eeuw de commerciële zenders als paddestoelen uit de grond geschoten. Voor de jongere generaties is het haast niet meer voor te stellen dat hun ouders zijn opgegroeid met slechts twee publieke televisiezenders. In dit hoofdstuk staat de ontstaansgeschiedenis van de eerste legale commerciële televisiezenders in Nederland centraal. Daarbij draait het om de volgende deelvraag: hoe verliep het politieke proces in de jaren tachtig dat leidde tot legale commerciële televisie in Nederland en wat was daarbij de rol van de (particuliere) spelers?

De stille jaren zeventig

Nadat de omroepwet begin 1967 werd aangenomen in de Tweede Kamer, trad die eind mei 1969 in werking. Sindsdien konden ook anderen dan de bestaande omroepen aanspraak maken op zendtijd op een van de publieke zenders.⁷⁷ In de omroepwet werden het ledenaantal van omroepen en de hoeveelheid zendtijd die een omroep kreeg aan elkaar gekoppeld. Dat stimuleerde concurrentie tussen zowel de oude omroepen onderling als ook concurrentie met nieuwe omroepen. Via die bepaling in de wet was het voor de TROS mogelijk om een plaats in het publieke bestel te verwerven; in 1974 werd de TROS zelfs een A-omroep. Ook Veronica kreeg – nadat de zee-uitzendingen in 1974 waren gestopt – in 1975 een plek in het publieke bestel.⁷⁸ Hoewel aan ongewenste initiatieven voor commerciële televisie en radio een einde werd gemaakt, betekende dit niet dat commerciële spelers zich zomaar bij de situatie neerlegden.

De nieuwe omroepwet maakte een einde aan de hoog oplopende politieke spanningen die de omroepkwestie in de jaren zestig gedurende lange tijd veroorzaakte. De liberalen vonden de vernieuwingen niet ver genoeg gaan en blijven voorstander van meer commercie in de televisiewereld. Zij moesten zich echter neerleggen bij de meerderheid die de samenwerking tussen confessionelen en socialisten creëerde. Waar in de jaren zestig sprake was van grootschalige lobby door de omroepen, het bedrijfsleven en kranten, was daar in de jaren zeventig veel minder sprake van. Vanaf de invoering van televisie in de jaren vijftig werd er gewacht op een wet die de kwesties in het televisiebestel definitief zou regelen. Daar werd veel waarde aan gehecht; bij kabinetsformaties was het een belangrijk punt. In de jarenlange aanloop naar de omroepwet

⁷⁷ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, p. 93.

⁷⁸ *Ibidem*, 99-100.

probeerden belanghebbenden invloed uit te oefenen op de politiek besluitvorming. De spelers in het krachtenveld kwamen op voor hun eigen belangen in de hoop dat hun wensen op een gunstige manier in de politieke besluitvorming werd meegenomen. Het aannemen van de omroepwet door het parlement markeert het einde van deze periode van grootschalige lobby. Liberale partijen, organisaties en kranten vonden dat commerciële belangen in de omroepwet te weinig werden gediend. Hoewel zij bleven dromen van commerciële zenders, zagen ook zij in dat er vlak na de omroepwet niet veel te halen viel. De confessionelen en socialisten waren niet bereid de bereikte status quo in te ruilen voor een hernieuwd politiek debat over commerciële televisie. In de jaren zeventig richtten commerciële partijen zich op de mogelijkheden die het omroepstelsel hen juist wel bood. De commerciëlen van het REM-eiland en later van Veronica veroverden met succes een plek in het publieke bestel. Pleitbezorgers van commerciële televisie moesten daarom wachten op het moment dat het vraagstuk commerciële televisie opnieuw hoog op de politieke agenda zou komen te staan; hetzij dit zelf door nieuwe lobby te bewerkstelligen, hetzij door externe factoren.

De politiek aanloop

In 1978 werd de omroepwet gewijzigd. Met steun van VVD, KVP en CHU werd bepaald dat er voor het doorgeven van buitenlandse programma's geen toestemming meer hoefde te worden gevraagd aan het kabinet. De partijen vonden namelijk dat het niet de taak was van de overheid om de ontvangstvrijheid van particulieren – die buitenlandse zenders ontvingen – te beperken.⁷⁹ Dit bood een kleine opening voor commerciële partijen, die nu makkelijker vanuit het buitenland de Nederlandse kijker kon bereiken.⁸⁰ Dat was het begin van hernieuwde politieke discussie over commerciële televisie. Toen in 1979 bleek dat kabelexploitant Deltakabel van plan was vanuit het buitenland het Luxemburgse RTL in Nederland te gaan uitzenden, hield een ruime Kamermeerderheid van confessionele partijen en PvdA dit echter tegen.⁸¹

In 1982 presenteerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een rapport waarin min of meer werd gewaarschuwd voor nieuwe commerciële bedreigingen.⁸² Dit advies was in 1979 aangevraagd door het eerste kabinet Van Agt, dat advies wilde over de gevolgen van nieuwe technische ontwikkelingen voor de omroep.⁸³ De omroepwet zou hier onvoldoende

⁷⁹ Ibidem, 101.

⁸⁰ M. van der Drift (red.), *Inbraak en uitbraak: van omroepmonopolie naar mediamarkt* (Amsterdam 1996) 14.

⁸¹ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 346.

⁸² Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Samenhangend mediabeleid. Rapport nr. 24* (Den Haag, 1982).

⁸³ Ibidem, 105.

bescherming voor bieden.⁸⁴ Inmiddels was er politieke discussie ontstaan over de mate waarin buitenlandse satellietzenders in Nederland konden worden geweerd. De VVD wilde, evenals D66, de buitenlandse satellietzenders niet langer weren. Het tegenwerken van de (toekomstige) satellietzenders zagen zij als het beschermen van de zuilen.⁸⁵ Het Wetenschappelijk instituut van het CDA stelde dat de toegang tot de ether voorbehouden moest blijven aan niet-commerciële partijen.⁸⁶ Ook de PvdA wilde buitenlandse satellietzenders tegengaan.⁸⁷

Het debat over commerciële televisie werd dus vooral vanuit de Haagse politiek nieuw leven ingeblazen, maar al snel gingen ook de omroepen zich ermee bemoeien. De VPRO pleitte voor het naast elkaar bestaan van commerciële en publieke omroep.⁸⁸ De klassiek verzuilde omroepen bleven echter tegen. Het belangrijkste in het advies van de WRR was dat subtiel werd gehint op nieuw te vormen wetgeving, waarbij de wetgever zich volgens de WRR goed moest afvragen op welke manier werd omgegaan met nieuwe commerciële initiatieven. Volgens de WRR was het niet wenselijk en houdbaar om alles koste wat het kost tegen te houden.⁸⁹ Toch werden in het rapport suggesties aangedragen om de commerciële bedreigingen uit het buitenland de wind uit de zeilen te nemen. De vraag was of de bestaande omroepwet daartegen wel genoeg bescherming bood. Door op de publieke zenders de zendtijd van de STER uit te breiden zou de publieke omroep voor adverteerders interessanter kunnen worden, ten koste van buitenlandse commerciële zenders.⁹⁰

Als reactie op het rapport van de WRR presenteerde CDA-minister Elco Brinkman van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur in 1983 zijn medianota, die kan worden gezien als voorloper van de Mediawet die uiteindelijk in 1986 zou worden aangenomen.⁹¹

De druk van nieuwe commerciële initiatieven

Nadat het politieke debat over commerciële televisie weer was opgelaaid, kwamen in de jaren tachtig ook weer nieuwe commerciële initiatieven van de grond. Zij werden daartoe vooral aangezet doordat uit het regeerakkoord van het kabinet Lubbers II bleek dat het kabinet niet geheel onwelwillend tegenover commerciële televisie stond. Het streven was om de non-commercialiteit in het televisiebestel te handhaven, maar als tenminste drie A-roepen commercieel wilden worden dan

⁸⁴ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers commerciële omroep in Nederland*, 130.

⁸⁵ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 106-107.

⁸⁶ P. Boukema (red.), *Massa- of kassacommunicatie?* (Den Haag 1981) 29.

⁸⁷ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 107.

⁸⁸ Ibidem, 106.

⁸⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Samenhangend mediabeleid. Rapport nr. 24* (Den Haag 1982) 25-29.

⁹⁰ Ibidem, 89.

⁹¹ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 130.

zou er voor hen een televisie- en een radiozender beschikbaar zijn.⁹² Gesterkt door deze opening in het regeerakkoord maakten AVRO, TROS, Veronica, *Elsevier*, *de Perscombinatie*, *Telegraaf* en de Vereniging van Nederlandse Uitgeverijen (VNU) gezamenlijk plannen om een commerciële omroep te starten. De plannen kwamen echter nooit serieus van de grond. De bedoeling was om binnen het bestaande omroepstelsel te komen tot een commerciële zender. Dat zou bij voorkeur Nederland 3 zou zijn, dat op 1 april 1988 zou starten. Nederland 3 kwam er dankzij een eerder door de PvdA ingediende motie, waarin werd gepleit voor een derde televisienet met een cultureel karakter.⁹³ De klassieke verzuilde omroepen NCRV, KRO en VARA zagen niks in het plan van de VNU om van Nederland 3 een min of meer commerciële zender te maken. *De Telegraaf* steunde AVRO, TROS en Veronica. Minister-president Lubbers krabbelde echter terug. Hij steunde NCRV, KRO en VARA en vond dat een uitbreiding van de STER-reclame de behoefte aan commerciële televisie kleiner maakte.⁹⁴

Gezien de gevoeligheid van de omroepkwestie in het verleden, leek het niet ondenkbaar dat de kwestie de gemoederen hoog zou doen oplopen. Hoewel de VVD openlijk baalde van de opstelling van Lubbers en het CDA, nam de VVD de kwestie niet heel erg hoog op; een kabinetscrisis dreigde geenszins. Wellicht voelden de liberalen aan dat het terugkrabbelen van het CDA eerder uitstel dan afstel was. Toch werd ook hier de aloude binding tussen verzuilde partijen en verzuild omroepen zichtbaar, aangezien Lubbers KRO, NCRV en VARA steunde. Toch ging het hier niet meer zozeer om de aloude relatie tussen een christelijke partij en christelijke omroepen, de VARA deed immers ook mee. Het feit dat KRO, NCRV en VARA en Lubbers samen optrokken in hun standpunt aangaande commerciële televisie toont wel aan dat men in politiek Den Haag gevoelig bleef voor de gevoelens en opvattingen die leefden bij de omroepverenigingen. Dat verklaart ook de houding van de VVD; met zoveel verzet van grote traditionele omroepen was er geen beginnen aan om commerciële televisie er in politiek Den Haag doorheen te krijgen.

Op 1 januari 1988 trad de nieuwe Mediawet in werking. Met de invoering van de nieuwe mediawet in 1988 werd ook het *Commissariaat voor de Media* opgericht. De bedoeling daarvan was om de overheid – met name de betreffende minister en zijn ambtenaren – meer op afstand van omroepvraagstukken te plaatsen. Het commissariaat zou toezicht houden op het televisiebestel en daarover verantwoording afleggen aan de minister, die besluiten van het commissariaat alsnog

⁹² Regeerakkoord Lubbers II: Tweede Kamer, vergaderjaar 1985-1986, kamerstuk 19.555, nr 3, 22-23.

⁹³ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 351.

⁹⁴ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep*, 131-133.

gemakkelijk zou kunnen terugdraaien.⁹⁵ De mediawet bracht niet de doorbraak waar de VVD en commerciële spelers op hoopten, maar al gauw was er nieuwe hoop.⁹⁶

In het voorjaar van 1989 kwamen twee nieuwe initiatieven op: TV10 van televisieproducent Joop van den Ende en het officieel Luxemburgse RTL-Véronique. Ven den Ende presenteerde TV10 al voor het daadwerkelijk mogelijk was om te gaan uitzenden. Talloze televisiesterren werden binnengehaald, waaronder Jos Brink, André van Duin, Koos Posthuma en Ron Brandsteder. TV10 en RTL-Véronique waren voornemens om uit te gaan zenden via de zogenaamde U-bochtconstructie. Een officiële commerciële zender in Nederland beginnen kon nog niet, dus was het plan om via een buitenlandse zender Nederlandse programma's uit te zenden voor een Nederlands publiek. Dit was nieuwe druk van de commerciële spelers op de politiek en het mediabeleid. De vraag was namelijk in hoeverre die constructie binnen de wet zou mogen.⁹⁷ De politiek trok – met name in de persoon van minister Elco Brinkman – min of meer haar handen van de kwestie af; het Commissariaat voor de Media ging de constructie toetsen aan de mediawet van 1988. Brinkman gaf aan dat het bij de totstandkoming van de mediawet niet de bedoeling was geweest om dergelijke constructies legaal te maken. Het was echter bekend dat hij zelf niet zo'n problemen had met RTL-Veronique en met name in TV10 een geschikte eerste commerciële televisiezender zag.⁹⁸

"Binnen het kabinet waren we voor, maar de kamer was tegen. Politiek gesproken was ik voor de mogelijkheid van een commerciële omroep. Ik heb ook altijd gezegd: 'je kunt het niet tegenhouden' en 'zorg nou dat je er geen rotzooitje van maakt'."⁹⁹

Het kabinet Lubbers II – bestaande uit bewindspersonen van CDA en VVD – botste dus met de Tweede Kamer over de kwestie commerciële televisie. Minister Brinkman voorzag grotere problemen bij het star tegenhouden van commerciële televisie dan bij het accepteren en reguleren van commerciële televisie. Daarnaast had hij persoonlijk geen ideologische bezwaren tegen commerciële televisie.¹⁰⁰

⁹⁵ Van de Drift, *Inbraak en uitbraak*, 19.

⁹⁶ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 352.

⁹⁷ Van de Drift, *Inbraak en uitbraak*, 21.

⁹⁸ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 353.

⁹⁹ Andere Tijden, <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/453/TV-10> (14 augustus 2017).

¹⁰⁰ Ibidem.

Het Commissariaat voor de Media keurde de U-bochtconstructie van RTL-Véronique goed, maar wees – tot schrik van minister Brinkman – de U-bochtconstructie van TV10 af. Dat was moeilijk te begrijpen, want op het eerste gezicht leek er weinig verschil tussen RTL-Véronique en TV10. Het verschil bleek erg juridisch van aard: RTL-Véronique kon volgens het Commissariaat van de media wel gezien worden als een echte buitenlandse zender. Bij TV10 was dat niet het geval, aangezien het bedrijf van Joop van den Ende volledig Nederlands was en TV10 slechts voor de vorm op papier op een buitenlands adres werd gevestigd.¹⁰¹ Brinkman – die het goede wel inzag van de plannen van Van den Ende – vocht daarop de goedkeuring voor de constructie van RTL-Véronique zonder succes aan bij de Raad van State.¹⁰² RTL-Véronique kwam dus wél van de grond; TV10 niet. Uiteindelijk zouden veel programma's en televisiesternen van Van den Ende hier alsnog onderdak vinden op een commercieel net.¹⁰³

Na de verkiezingen van 1989 werd het kabinet Lubbers III gevormd, bestaande uit bewindspersonen van CDA en PvdA. In het regeerakkoord stond onomwonden het voornemen om commerciële televisiezenders in Nederland mogelijk te maken.¹⁰⁴ Juist de twee partijen die de belichaming waren van het confessionele en socialistische verzet tegen commerciële televisie, zetten de sluis definitief open. Nu RTL-Véronique was begonnen met uitzendingen, was het nieuwe kabinet ervan overtuigd dat commerciële televisie op een fatsoenlijke manier in het Nederlandse televisiebestel moest worden ingebed. PvdA en CDA waren na decennia van verzet overstag gegaan; na de revolutie van commerciële televisie door met name RTL-Véronique volgde geen tegenrevolutie. Het is opmerkelijk en ironisch te constateren dat hier politiek gezien vrijwel geen liberaal aan te pas kwam. Het was de taak van PvdA-minister Hedy d'Ancona van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om een Nederlands televisiebestel van publiek en commercieel goed te organiseren. Daarbij beargumenteerde zij in de Tweede Kamer dat Nederland, net als andere Europese landen, in de wet een evenwicht tussen publieke omroep en commerciële belangen gewaarborgd diende te worden. Dit hield zowel bescherming van de publieke omroep met het stelsel van verschillende omroepen in, als een degelijke wettelijke basis voor commerciële televisiezenders in Nederland. Op die manier konden publieke omroep en commerciële televisie naast elkaar bestaan zonder elkaar te hoeven vrezen.¹⁰⁵ Eerder had Elco Brinkman – de nieuwe

¹⁰¹ Van de Drift, *Inbraak en uitbraak*, 21-22.

¹⁰² De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 119-120.

¹⁰³ Idenburg en Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland*, 163.

¹⁰⁴ Regeerakkoord Lubbers III: Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990, kamerstuk 21.132, nr. 8, 50.

¹⁰⁵ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 352-353.

fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer – bij het debat over de regeringsverklaring het volgende gezegd:

'Onze fractie zal eraan meewerken dat ruim voor het nieuwe programmaseizoen in Hilversum en elders een nieuw omroepbestel, mede op commerciële leest geschoeid, door één en dezelfde voordeur de huiskamer binnenkomt. Wij hebben onze nadere kijk op dit alles in het regeerakkoord mee geformuleerd en wensen nu de minister van WVC een vooral stille en vertrouwensvolle relatie met de oude en nieuwe omroeppartners.'¹⁰⁶

Dat PvdA en CDA dit samen gingen regelen moet voor de bestaande omroepen een opluchting zijn geweest. Het kabinet had echter geen plannen om aan erg aan omroepstructuur bij de publieke omroep te tornen; iets waarvoor de omroepen bij een kabinet met de VVD ongetwijfeld wel bang zouden zijn geweest.

Minister d'Ancona zette redelijke vaart achter de wetswijziging, die uiteindelijk in 1994 tot stand kwam. Het kabinet achtte het noodzakelijk dat commerciële televisie enkel via de kabel mocht worden verspreid, omdat de etherfrequenties vrij schaars waren. De zenders van RTL zijn tegenwoordig nog steeds officieel Luxemburgs, maar worden bestuurd door een in Hilversum gevestigde tak van de RTL Group. Latere commerciële zenders als SBS6 en Veronica zenden wel uit via een Nederlandse licentie.

De eerder genoemde houding van minister Brinkman ten opzichte van commerciële televisie is veelzeggend. Zijn pragmatische benadering van de kwestie past in de trend van de jaren tachtig. Politieke opvattingen over wat de taak van kabinet en parlement waren aan verandering onderhevig. Ook traden er in de jaren tachtig ideologische veranderingen op in de politiek. De stelligheid waarmee politici hun eigen ideologie als waarheid beschouwden zwakte sterk af.¹⁰⁷ Door de ontzuiling werden banden tussen politieke partijen en buiten-parlementaire organisaties minder sterk. Deze veranderingen creëerden in de jaren tachtig een nieuwe politieke cultuur die werd gekenmerkt door een nieuwe consensusstijl.¹⁰⁸

'Kenmerkend was de gewoonte belangrijke twistpunten te ontdoen van hun politieke lading door hun problematiek te vervatten in technocratische termen als *no nonsense* en 'het karwei

¹⁰⁶ HTK, 28 november 1989, 15-340.

¹⁰⁷ P. de Rooy, *Republiek van Rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002) 284-287.

¹⁰⁸ R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy, H. te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 1999) 319-323.

klaren'.¹⁰⁹

De houding van minister Brinkman ten opzichte van commerciële televisie is een toonbeeld van deze nieuwe politieke cultuur. Brinkman zag het als taak van de politiek om het televisiebestel zo vorm te geven dat er plek was voor publiek en commercieel en dat ze allebei tot hun recht konden komen. Ook de houding van het kabinet Lubbers III past in dat beeld. De voormalige tegenstanders CDA en PvdA besloten samen om commerciële televisie in Nederland in het bestel te gaan inbouwen. Zij zagen in dat ze de kwestie het beste uit de weg konden ruimen, omdat *afstel* uiteindelijk slechts *uitstel* zou zijn. Dan rest nog wel de vraag waarom CDA en PvdA ervan overtuigd waren dat commerciële televisie niet meer te negeren viel.

'De belangrijkste veranderingen in de Nederlandse omroep en regelgeving hebben zich voorgedaan als gevolg van externe factoren, waarbij de komst van op Nederland gerichte omroep vanuit het buitenland een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld. Wellicht ongewild ontstond hierdoor de noodzaak om wat in de Mediawet commerciële omroep wordt genoemd te regelen.'¹¹⁰

Bovenstaand citaat van jurist Nico van Eijk geeft aan dat de pragmatische houding van CDA en PvdA een reactie is op toenemende buitenlandse commerciële televisie die in Nederland te ontvangen was. Op deze zenders had de politiek weinig greep. Er was geen bereidheid ze te verbieden. Commerciële televisie nam in Nederland dus al een vlucht, zonder dat de politiek de wetgeving drastisch aanpaste. CDA en PvdA hadden het pragmatische inzicht om commerciële televisie formeel in het de omroepwetgeving in te bouwen. Vermoedelijk kende die stap ook ideologische motieven. Door wetten regels op te stellen voor legale Nederlandse commerciële televisie kon de politiek invloed blijven uitoefenen op het televisiebestel. Doordat dit CDA en PvdA dit zonder de liberale VVD konden regelen, waren ze in staat om de sterke positie van de omroepen in stand te houden.

Eind jaren zeventig kwam de kwestie van commerciële televisie opnieuw hoog op de politieke agenda te staan door nieuwe technische ontwikkeling op ethergebied. Mondjesmaat werd de sluis steeds verder opengezet, totdat RTL-Véronique er met goedkeuring van het Commissariaat voor de

¹⁰⁹ Ibidem, 321.

¹¹⁰ N. van Eijk, *Omroepvrijheid en overheidsbemoedigen: een vergelijkende studie naar de Nederlandse, Franse en Europese regels met betrekking tot toegangscriteria en programmavoorschriften voor de omroep* (Amsterdam 1992) 92.

Media op een legale manier doorheen brak. Daarbij kan absoluut niet worden gesteld dat RTL-Véronique slim profiteerde van mazen in de wet. CDA-minister Brinkman liet de beslissing over aan het Commissariaat, terwijl het commissariaat juridisch en praktisch gezien ondergeschikt was aan de minister. Dat is exemplarisch voor het langzaam verdampen van het verzet tegen commerciële televisie in politiek Den Haag. Commerciële spelers oefenden druk uit door initiatieven te ontplooiën op het gebied van commerciële televisie. Soms volgden die initiatieven op een wetswijziging, soms anticipeerden ze er juist op, zoals Joop van den Ende deed met TV10 – zonder succes.

Langzamerhand groeide in politiek Den Haag het besef dat commerciële televisie steeds moeilijker was tegen te houden. Daar kwam de afnemende bereidheid om commerciële televisie tegen te houden in sociaal-democratische en christen-democratische kringen nog bij; het ideologisch gefundeerde verzet zwakte af. Dat in combinatie met verschillende commerciële initiatieven voor televisiezenders leidde uiteindelijk tot de verwezenlijking van legale commerciële televisie. De rol van omroepen was in de jaren tachtig minder groot dan in de jaren zestig het geval was geweest. KRO, NCRV en VARA wisten samen met minister-president Lubbers de komst van commerciële televisie nog wel even te vertragen, maar uiteindelijk staakten ook zij hun verzet. Dat is het beste te verklaren doordat met name het CDA – gedurende de hele jaren tachtig en begin negentig regeringspartij – bescherming van de bestaande omroepstructuur hoog in het vaandel had staan. Dat was ook het geval bij de PvdA en samen vormden ze het kabinet Lubbers III, dat de wet aanpaste ten gunste van commerciële televisie zonder afbreuk te doen aan de structuren bij de publieke omroep.

Hoofdstuk 3: Van monopolie naar concurrentie

de 'publieken' naast de 'commerciëlen'

De komst van RTL Véronique luidde het hedendaagse televisielandschap in. Toen het kabinet Lubbers III de wet zo aanpaste dat publieke en commerciële omroep naast elkaar konden bestaan, kwamen er meer commerciële zenders. In dit laatste hoofdstuk wordt gekeken naar de politieke vorming van het omroepbeleid ten aanzien van de publieke omroep in de jaren negentig en de eenentwintigste eeuw. Daarbij wordt ook de huidige stand van zaken in het politieke debat in dit hoofdstuk aangestipt. De deelvraag luidt daarbij: welke gevolgen had de komst van commerciële televisie voor het beleid dat politieke partijen ontwikkelden ten aanzien van het Nederlandse televisiebestel?

Invloed van commerciëlen op programmering

De publieke omroep kreeg begin jaren negentig voor het eerst met serieuze concurrentie te maken en het was maar de vraag of de publieke omroep daartegen bestand was. Het gevaar van grote aantallen weglopende kijkers zou in het extreme geval het bestaansrecht van de publieke omroep ondergraven. Niemand was daar echt heel erg bang voor, maar politieke partijen moesten keuzes maken over hoe de publieke omroep er in de toekomst uit zou zien. Er gingen stemmen op om publieke netten alleen programma's op het gebied van informatie- en cultuurverschaffing te programmeren. Cultuurminister Hedy D'Ancona (PvdA) vond echter dat de publieke omroep zich diende te blijven richten op het bedienen van een breed publiek en niet slechts een educatieve en culturele toevoeging op commerciële televisie moest zijn. Zij streefde naar een marktaandeel van vijftig procent voor publieke omroep.¹¹¹

Zelfs al had de minister de publieke omroep een focus op cultuur en educatie op willen opleggen, dan was het maar de vraag of ze daarin zou zijn geslaagd. In de manier waarop CDA en PvdA in het kabinet Lubbers III het televisiebestel ontwierpen in de beginjaren negentig, bleef de grote autonomie bij de omroepen voor het grootste deel gewaarborgd. Dat geldt zeker voor wat betreft de invulling van de programma's.¹¹² Voor minister D'Ancona was het geen enkel probleem als de publieke omroep zich meer ging toeleggen op cultuur en educatie, maar dat mocht niet ten

¹¹¹ Wijffjes, *Omroep in Nederland*, 353-354.

¹¹² L. Heilsman en J. Servaes (red.), *Televisie na 1992. Perspectieven voor de Vlaamse en Nederlandse omroep* (Leuven/Amersfoort 1991) 48.

koste gaan van het publieksbereik. De gedachte was dat amusementstelevise noodzakelijk was om een groot publiek aan de publieke omroep te binden.¹¹³

Door de komst van de commerciële omroep werd verwacht dat de publieke omroep op een andere manier zou worden benaderd en beoordeeld door de politiek. Marktaandeelen zouden de sterkte van de positie van publieke omroep ten opzichte van de commerciële omroep uitdrukken. De publieke omroep kreeg vooral concurrentie van de commerciële zenders op het gebied van amusementstelevise. Daar kon grofweg op twee manier op worden gereageerd. (1) De publieke omroep zou kijkers verliezen en als reactie daarop de concurrentiestrijd aangaan met commerciële televise. (2) Daarnaast gingen er ook stemmen op om een dergelijke concurrentiestrijd juist niet aan te gaan, maar om de focus te leggen op cultuur en educatie.¹¹⁴

Er moesten keuzes gemaakt worden. Minister D'Ancona pleitte dus voor de eerste optie. Argumentatie daarbij was dat de publieke omroep pas op educatief en cultureel vlak een rol kon spelen als zij een groot aantal kijkers aan de drie publieke netten wist te binden. Daar is amusement in de programmering voor nodig, zo luidde de gedachte. Vanaf het begin af aan was er kritiek op deze concurrentiestrijd die de publieke omroep voert. Commerciële spelers hadden er ook niet altijd op gerekend. Joop van Ende vroeg zich in 1996 af waarom de publieke omroep niet veel meer investeerde in kunst, educatie en documentaires – de niet of minder winstgevende televisiegenres waar de commerciële niet of nauwelijks aandacht aan besteedden.¹¹⁵

Dit vraagstuk leeft nog steeds. In de plannen voor de publieke omroep die VVD-staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het najaar van 2014 presenteerde, was het de bedoeling dat de publieke omroep zich steeds minder met amusement bezig ging houden en zich meer ging toeleggen op cultuur en educatie. Ook was het de bedoeling dat niet-omroepen – zoals productiebedrijven van programma's – zonder tussenkomst van een omroep zendtijd konden krijgen.¹¹⁶ Deze plannen konden rekenen op flinke protesten uit de wereld van de publieke omroep. Omroepverenigingen zagen het als een regelrechte aantasting van hun vrijheid; zij dienden over de inhoud van de programma's te gaan en niet de staatssecretaris. Ze vonden dat de staatssecretaris met zijn ideeën afbreuk deed aan hun positie.

Staatssecretaris Dekker had eerder, in 2013, de Raad voor Cultuur om advies gevraagd. De Raad kwam met negen aanbevelingen om de positie van de publieke omroep te versterken. Volgens de Raad zou de publieke omroep vooral de focus moeten leggen op journalistiek, Nederlandstalig

¹¹³ Wijfjes, *Omroep in Nederland*, 354.

¹¹⁴ Heilsman en Servaes, *Televise na 1992*, 51-52.

¹¹⁵ Van der Drift, *Inbraak of uitbraak*, 60.

¹¹⁶ 'De nieuwe publieke omroep: onderscheidende en creatiever'

<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/10/13/de-nieuwe-publieke-omroep-onderscheidender-en-creatiever> (geraadpleegd 14 augustus 2017).

drama, documentaire, kinderprogramma's, wetenschap en cultuur. Ook het idee dat het televisiebestel toegankelijk zou moeten worden voor andere partijen dan omroepverenigingen was van de Raad voor Cultuur afkomstig. Daarnaast was de Raad voor Cultuur van mening dat de organisatiestructuur bij de publieke omroep zou moeten veranderen. Kort gezegd kwam het er in het voorstel op neer dat de *Nederlandse Publieke Omroep* (NPO) nog meer de centrale leiding over de publieke omroep zou krijgen en daarbij macht zou vergaren die de afzonderlijke omroepen dan juist weer af moesten staan. De omroepverenigingen zouden zich ook meer moeten richten op specifiekere doelgroepen, in plaats van blijven proberen een zo groot mogelijk publiek te binden. Om dat mogelijk te maken zouden de omroepen zich ook op een meer levensbeschouwelijke programmering moeten toeleggen.¹¹⁷

Het advies van de Raad voor Cultuur ging ietwat in richting van een nationale omroep. Niet dat de raad daar daadwerkelijk voor pleitte, maar door de centrale leiding van de publieke omroep meer in handen van de NPO te leggen leek het er wel op. De staatssecretaris nam dat advies over, maar dat het idee slecht zou vallen bij de meeste omroepen was te verwachten. In de hele geschiedenis van de publieke omroep zijn de omroepen op hun vrijheden gesteld geweest. Het idee van de Raad voor Cultuur uit 2014 was ook een breuk met het beleid waar de politiek in het begin van de jaren negentig voor stond. Het kabinet van CDA en PvdA – Lubbers III – wilde toen de omroepen langjarige zekerheden geven van tien jaar. Het eerste paarse kabinet zou dit later terugdraaien naar periodes van vijf jaar. Door de behoorlijk lange concessieperiodes werd het voor nieuwkomers lastig gemaakt om bij de publieke omroep binnen te komen. Het idee daarachter was dat interne concurrentie tussen omroepen en kandidaatomroepen de algehele concurrentiepositie van de publieke omroep zou verzwakken. Een sterke publieke omroep was gebaat bij continuïteit, zo was de heersende politieke gedachte. De omroepen gezamenlijk zouden dan de concurrentie met commerciële televisie aankunnen.¹¹⁸

In zekere zin waren de plannen van de Raad voor Cultuur en staatssecretaris Dekker over een meer centraal geleide publieke omroep een afzwakking van een advies dat de Commissie-Ververs deed in 1996. Ook deze commissie pleitte voor meer samenwerking en was van mening dat het zwaartepunt niet langer zou moeten liggen bij de afzonderlijke omroepverenigingen.¹¹⁹ In de

¹¹⁷ I. Brakman (red.), *De tijd staat open. Advies voor een toekomstbestendige publieke omroep* (Den Haag 2014) 7-11.

¹¹⁸ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 127.

¹¹⁹ Commissie Publieke Omroep, 'Terug naar het publiek' (Den Haag, 26 juni 1996), via: http://www.icce.rug.nl/~soundscapes/DATABASES/TNP/Terug_naar_het_publiek.shtml (geraadpleegd 14 augustus 2017).

Tweede Kamer werd het idee voornamelijk omarmd door VVD-leider Frits Bolkestein.¹²⁰ Vanuit het CDA was er kritiek op de manier waarop het paarse kabinet wilde tornen aan de zelfstandigheid van de omroepen. Het CDA bleef achter de structuur van verschillende omroepen staan. Veelgebruikte argumentatie daarbij zijn de grote ledenbestanden van de omroepen.¹²¹ Bij het CDA waren verschillende mensen zich er wel van bewust dat de structuur van omroepfinanciering met alle kritiek niet lang houdbaar meer zal zijn. De omroepen kregen en krijgen rechtstreeks geld van de overheid en hebben vervolgens vergaande vrijheid bij de besteding daarvan. In 2002 kwam de toenmalige directeur van het wetenschappelijk bureau van het CDA, Ab Klink, met het zogenaamde voucherplan. Het plan was nog niet erg uitgewerkt, maar het kwam erop neer dat de verdeling van omroepbudgetten veel meer bij de burgers moest liggen, die via hun belastingformulier daar medezeggenschap over zouden hebben.¹²² Het idee kreeg geen politieke bijval en is nooit in serieuze overweging geweest

Sinds de komst van commerciële televisie, werd er door politiek en de omroepverenigingen gezocht naar een balans tussen eenheid en diversiteit in het bestel van de publieke omroep. Ideeën waren er te over, maar doordat plannen nooit massale steun verwerven is het huidige omroepbestel binnen de publieke omroep nog erg goed te vergelijken met die van begin jaren negentig.

Het eeuwige debat

De komst van commerciële televisie heeft een eeuwigdurend debat over de positie van de publieke omroep binnen het televisiebestel niet gestopt, maar een nieuwe fase ingeluid. Daarbij was en is het discussiepunt voornamelijk de focus die de publieke omroep zou moeten leggen in het programmabeleid. Over de mate van amusement in het publieke bestel en de mate en wijze waarop de publieke omroep zou moeten concurreren met commerciële televisie raakt niemand echt uitgesproken.

De vraag is in hoeverre de politiek in de toekomst bereid is om de NPO de gelegenheid te geven te blijven concurreren met de commerciëlen, zoals nu op amusementsgebied nog wel eens gebeurt. Of gaat de politiek de NPO dwingen om nog verder te focussen op educatie en cultuur. De publieke omroep heeft door de komst van commerciële televisie haar monopolie verloren, maar in de organisatie en structuren binnen de publieke omroep is hoofdzakelijk weinig veranderd. Nog steeds is er een structuur van min of meer dezelfde omroepen die nog steeds zelf over de inhoud van hun programma's beslissen. De plannen van staatssecretaris Dekker zijn bij behandeling in Tweede

¹²⁰ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 132.

¹²¹ H. van Bockxmeer, T. Jansen, 'De onteigening van de omroepverenigingen' in: CDV 1999, nr. 5, 40-46.

¹²² A. Klink, 'Vouchers voor de Omroepen', in: CDV 2002, nr. 7,8,9, 162-164.

en Eerste Kamer namelijk behoorlijk uitgekleed. De positie van de omroepen is, in relatie met de politiek, misschien wat minder sterk geworden, maar de protesten tegen de plannen van staatssecretaris Dekker tonen aan dat de omroepen niet van plan zijn hun zelfstandigheid vrijwillig verder te verkleinen. Daarin worden zij nog steeds gesteund door de politieke partijen, al is de verwevenheid tussen omroepen en partijen een stuk minder dan in de jaren zestig.

Conclusie

Op basis van voorgaande hoofdstukken zijn er verschillende zaken te concluderen. In deze conclusie wordt aan de hand van de veelvuldig aan bod gekomen spelers in het krachtenveld van het omroepbeleid een antwoord op de hoofdvraag gegeven; zo helder en concreet als het onderzoek toelaat en verantwoord is. Om zo volledig mogelijk te zijn, zal bij sommige zaken ook in alle openheid worden aangegeven welke conclusies er juist niet uit het onderzoek zijn te trekken. Tot slot komen nog enkele suggestie aan bod voor verder onderzoek. De hoofdvraag die in deze scriptie centraal staat is: hoe is het verschil in politieke welwillendheid ten aanzien van commerciële televisie tussen de jaren zestig en jaren tachtig te verklaren?

In het krachtenveld van de omroepgeschiedenis zijn twee spelers altijd dominant geweest: de omroepen en de politieke partijen. Vanaf het moment dat er serieuze interesse was voor commerciële televisie kwamen daar commerciële spelers bij. Voor de jaren zestig geldt dat duidelijk was dat er op korte termijn geen legale televisiezenders in Nederland konden verschijnen; daarvoor was de de blokvorming van confessionele en socialistische omroepen en confessionele en socialistische politieke partijen te sterk. De confessionele en socialistische omroepen wilden koste wat het kost voorkomen dat hun monopoliepositie in het televisiebestel werd aangetast. De confessionele en socialistische partijen steunden hen daarin, omdat zij in de omroepen een spreekbuis hadden tot hun achterban. Het eventuele openbreken van het televisiebestel bedreigde die positie. Doordat confessionelen en socialisten in het kabinet Cals hun gezamenlijke belangen op dit vlak inzagen, vormden zij een blok dat de omroepwet van 1967 voorbereidde. Daarin werd commerciële televisie dus niet mogelijk gemaakt.

Wel waren de confessionele en socialistische politici gevoelig voor druk uit de hoek van het bedrijfsleven en liberale partijen. Enige vorm van televisiereclame werd mogelijk gemaakt. Het was echter duidelijk dat dit wel inasbaar was in de plannen van de confessionelen en socialisten, aangezien de reclame-inkomsten voornamelijk de verzuilde omroepen gingen financieren. Commerciële piratenzenders – als het REM-eiland – werden een halt toegevoerd en gedwongen zich in te passen in de publieke omroep (als ze per se televisie wilden maken). Duidelijk is dus dat in de jaren zestig de binding die er door de verzuiling was tussen verschillende omroepen en politieke partijen de ideeën voor commerciële televisie zenders op afstand wist te houden.

Hoewel er in de jaren zeventig niet heel veel gebeurde en veranderde in het televisiebestel, werd in de jaren tachtig duidelijk dat de binding tussen politieke partijen en omroepen niet meer zo

sterk was als in de jaren zestig. Hierdoor ontstonden haarscheurtjes in het gezamenlijke confessionele en socialistische verzet tegen commerciële televisie. Commerciële spelers die staan te trappelen om commerciële televisie zenders op te zetten roken hun kans. Onder druk van nieuwe commerciële initiatieven werden in de jaren tachtig de haarscheurtjes barsten en brak uiteindelijk de dam. Dat moet niet enkel als verlies van het confessionele en socialistische blok worden gezien. In de jaren tachtig gaan ook confessionelen en socialisten anders denken – zij het soms ietwat aarzelend – over commerciële televisie. Het feit dat Elco Brinkman in de jaren 80 voor het CDA de minister was die over mediazaken ging en voorstander was van commerciële televisie is een treffend voorbeeld van schuivende opvattingen over commerciële televisie binnen politieke partijen. Eind jaren tachtig zagen confessionelen en socialisten definitief in dat de situatie niet houdbaar is; afstel zou slechts uitstel zijn en het derde kabinet Lubbers ging het televisiebestel in de jaren negentig zo ontwerpen dat er voor zowel publieke als commerciële netten een volwaardige wettelijke basis is. Hier is een parallel met de jaren zestig te trekken: ook toen trokken confessionelen en socialisten samen op, toen om de noodzakelijke vernieuwingen rondom commercie in het televisiebestel zo te regelen dat de positie van de afzonderlijke omroepen in het publieke bestel en niet al teveel onder zou leiden.

Er is een tweeledige verklaring voor de verschillen tussen de omroep politiek ten opzichte van commerciële televisie in de jaren zestig en de jaren tachtig. (1) De ideologische bereid om commerciële televisie tegen te houden was in de jaren zestig veel groter dan in de jaren tachtig. De nieuwe politieke cultuur met afgezwakte ideologische verschillen in de jaren tachtig zorgde ervoor dat politici over het algemeen steeds welwillender tegenover commerciële televisie gingen aankijken. (2) Daarnaast kende commerciële televisie in de jaren tachtig als vanzelf al een legale opleving door de buitenlandse zenders. De commerciële zenders van de jaren zestig waren illegaal en daarmee was de bereidheid om ze te verbieden groter. Door de groei van commerciële televisie uit het buitenland groeide bij CDA en PvdA het besef dat commerciële televisie niet langer was tegen te houden. Ze kozen voor een pragmatische houding en besloten Nederlandse commerciële televisie in te bouwen in het Nederlandse televisiebestel. Op die manier was het mogelijk om greep te houden op het bestel.

Naast de hierboven besproken spelers (partijen, omroepen, bedrijfsleven) mag ook de geschreven pers zeker niet ontbreken. In deze scriptie is duidelijk geworden dat kranten verschillende rollen konden hebben in het krachtenveld van het omroepbeleid. Soms waren kranten spreekbuis van een zuil en fel voor of tegenstander van commerciële televisie. Soms waren kranten juist mede-initiatiefnemer van een commercieel initiatief, zoals *de Volkskrant* in de OTEM. Zij hebben hun invloed doen gelden in het maatschappelijk debat. In de jaren tachtig zien we dat kranten ofwel de commerciële initiatieven steunen of behoorlijk meegaan in de veranderende

manier waarop in de politiek tegen commerciële televisie werd aangekeken door de confessionele en socialistische partijen.

Voor grote politieke invloed of druk vanuit het buitenland zijn voor zowel de periode van de jaren zestig als tachtig geen sterke aanwijzingen. Soms werd door politici een buitenlands televisiebestel aangevoerd als voorbeeld, maar de druk van commerciële spelers die voor commerciële televisie pleitten was voor het overgrote deel uit Nederland afkomstig. Soms speelde Europese politiek op het gebied van etherfrequenties een kleine rol, maar ook dat is maar sporadisch terug te vinden en erg juridisch van aard. Het is interessant zijn om daar apart onderzoek naar te doen. Dat zou echter een andere aanpak vergen, aangezien dan veel naar buitenlandse bronnen zou moeten worden gekeken. De kwestie rondom commerciële televisie in Nederland kan hoofdzakelijk worden gezien als een binnenlandse aangelegenheid.

Bij het schrijven van deze scriptie is het onderzoeksmateriaal beperkt gebleven tot literatuur en een divers scala aan bronnen. Het zou echter ook nuttig zijn geweest om betrokkenen over de kwestie te interviewen. Daar ontbrak echter de tijd voor. Zeker voor de totstandkoming van commerciële televisie in de jaren tachtig zou het boeiend zijn om betrokkenen te interviewen. Hoe verliep de gang van zaken bij het Commissariaat voor de Media? Hoe zeker waren de commerciëlen van hun zaak? Hoe kort waren de lijntjes tussen betrokkenen? Spraken ze elkaar? Interviews zouden een nuttige manier zijn om op dergelijke vragen antwoord te kunnen geven, maar dan is het wel van belang dat er genoeg verschillende mensen geïnterviewd worden die allemaal een verschillende rol hebben gespeeld in de kwestie. Alleen op die manier is het mogelijk zijn om een nog completer beeld te vormen van het krachtenveld van het omroepbeleid.

Ook voor wat betreft het omroepbeleid van de jaren negentig tot op heden zou het interessant zijn om betrokkenen te interviewen, zeker omdat de wetenschappelijke literatuur op dit vlak nog niet heel goed is ontwikkeld. In het tijdvak dat volgde na de komst van commerciële televisie liggen nog veel kansen voor onderzoek. Over de manier waarop politieke partijen tegen het omroepbeleid aankeken in de lange aanlooperperiode naar commerciële televisie is veel geschreven, maar voor de periode daarna is dat veel minder gedocumenteerd. Er ligt wat dat betreft nog een behoorlijk onontgonnen periode *geschiedenis van het omroepbeleid* te wachten op wetenschappers.

Literatuur

Aerts, R., H. de Liagre Böhl, P. de Rooy, H. te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 1999).

Bosmans, J., A. van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011).

Crone, V., *De Kwetsbare Kijker. Een culturele geschiedenis van televisie in Nederland* (Amsterdam 2007).

Cuilenburg, J. van, P. Neijens, O. Scholten (red.), *Media in overvloed* (Amsterdam 1999).

Eijk, N. van, *Omroepvrijheid en overheidsbemoeienis: een vergelijkende studie naar de Nederlandse, Franse en Europese regels met betrekking tot toegangscriteria en programmavoorschriften voor de omroep* (Amsterdam 1992).

Eijk, N. van, *Een nieuw televisiebestel: Europa, technologie en de markt maken ook in Nederland een einde aan het omroepmonopolie* (Den Haag 1990).

Eijnatten, J. van, *Van dorpsplein tot cyberspace. Een cultuurgeschiedenis van de communicatie* (Amsterdam 2014).

Goede, P. de, *Omroepbeleid met en tegen de tijd: interactie en instituties in het Nederlandse omroepbeleid* (Amsterdam 1999).

Goede, P. de, 'Commerciële omroep en de val van het kabinet-narijnen in 1965', in *Jaarboek Mediageschiedenis 2* (Amsterdam 1990) 187-216.

Heiden, P. van der, 'Uniek in de wereld, maar wel veel gezeur' in: C. van Baalen, W. Breedveld, J. Brouwer, J. Ramakers, W. Secker (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2000* (Den Haag 2000) 96-114.

- Heiden, P. van der, A. van Kessel (red.), *Rondom de Nacht van Schmelzer. De kabinetten-Marijnen -Cals en -Zijlstra 1963-1967* (Nijmegen 2010).
- Hogenkamp, B., S. de Leeuw, H. Wijfjes (red.), *Een eeuw van beeld en geluid. Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum 2012).
- Hins, A., *Ontvangstvrijheid en buitenlandse omroep* (Deventer 1991).
- Jong, W. de, *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland, 1945-1985* (Nijmegen 2014).
- Jurgens E. en N. van Lingen, *Omroeprecht en auteursrecht. Nieuwe ontwikkelingen in informatie en communicatierecht* (Zwolle 1996).
- Kockelmans, F., *Van verzuiling tot versplintering. De Nederlandse politiek sinds de nacht van Schmelzer* (Rotterdam 2015).
- Pelle, J., *Juridische marges voor het Nederlandse omroepbeleid* (Zwolle 1993).
- Rooy, P. de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002).
- Schuit, G., *Publieke omroep. Hoezo publiek?* (Amsterdam 1993).
- Sijtsma, P., *Mogelijkheden van de televisie als reclamedragend medium* (Amsterdam 1994).
- Stokkink, T., *En dan nu ... De radio. Over het publieke omroepbestel in Nederland* (Abcoude 1993).
- Vollenhoven, L. van, *Overheid en media* (Amsterdam 1990).
- Wielenga, F., *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).
- Wijfjes, H., *VARA. Biografie van een omroep* (Amsterdam 2009).

Wijfjes, H. (red.), *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994* (Amsterdam 1994).

Bronnen

gedrukte bronnen

Anti-Revolutionaire Partijstichting, *Televisie en reclame. Nota van de Doctor Abraham Kuypers* (Den Haag 1963).

Beek, G.H. van, *Commerciële Televisie*. Overdrukken uit de Katholieke Radio & Televisiegids van 3, 10, 17 en 24 maart 1957 (Amsterdam 1957).

Bockxmeer, H. van, T. Jansen, 'De onteigening van de omroepverenigingen' in: CDV 1999, nr. 5, 40-46.

Boukema, P., (red.), *Massa- of kassacommunicatie?* (Den Haag 1981).

Brakman, I. (red.), *De tijd staat open. Advies voor een toekomstbestendige publieke omroep* (Den Haag 2014).

Brink, J. van den (red.), *De noodzaak van commerciële televisie. Beschouwingen en standpunt van de OTEM* (Den Haag 1957)

Commissie Publieke Omroep, 'Terug naar het publiek',
http://www.icce.rug.nl/9soundscapes/DATABASES/TNP/Terug_naar_het_publiek.shtml
(geraadpleegd 14 augustus 2017).

'De nieuwe publieke omroep: onderscheidende en creatiever',
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/10/13/de-nieuwe-publieke-omroep-onderscheidender-en-creatiever> (geraadpleegd 14 augustus 2017).

M. van der Drift (red.), *Inbraak en uitbraak: van omroepmonopolie naar mediamarkt* (Amsterdam 1996).

Federatie van Omroepverenigingen, *Kamers van Koophandel inzake Commerciële Televisie* (Hilversum 1962).

Idenburg, P. en Th. Ruigrok, *De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland. Deel 1: 1951-1991: Van Rem-Eiland tot RTL 4* (Den Haag 1991).

Klink, A., 'Vouchers voor de Omroepen', in: CDV 2002, nr. 7,8,9, 162-164.

Brief van Kamer van Koophandel en fabrieken voor Twente en Salland aan de Tweede Kamer (4 april 1962), in: Federatie van omroepverenigingen, *Kamers van Koophandel inzake Commerciële Televisie* (Hilversum 1962).

Nota van de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen mr. Y. Scholten en van de Staatssecretaris van Economische Zaken dr. G.M.J. Veldkamp inzake Reclametelevisie ingediend bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 22 februari 1961 (gedrukte uitgave).

Heilsman, L. en J. Servaes (red.), *Televisie na 1992. Perspectieven voor de Vlaamse en Nederlandse omroep* (Leuven/Amersfoort 1991).

NRC Handelsblad, M. van der Heijden, *Kortschrift. De toekomst van de televisie in een rijk bekabeld land* (Amsterdam 1984).

NTS, *Commerciële televisie? Memorandum betreffende de memorie van antwoord op de nota inzake reclametelevisie* (Hilversum 1977).

OTEM, *Commerciële televisie voor Nederland. Artikelen, commentaren, uitspraken* (Den Haag 1959).

Rengelink, J., *Commerciële televisie: Sprong in het duister!* (Hilversum 1959).

Regeerakkoord Lubbers II: Tweede Kamer, vergaderjaar 1985-1986, kamerstuk 19.555, nr 3.

Regeerakkoord Lubbers III: Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990, kamerstuk 21.132, nr. 8.

Rooij, M., A. Oldendorf, J. Koekebakker, C. Aalders (red.), *Televisie. Vraagstuk-waagstuk* (Assen 1961).

VARA, *De grond waarop wij staan. Rede over het rapport-Pilkington door M. Sluijser* (Hilversum 1962).

VARA, *Commerciële televisie in Nederland - ja of neen?* (Hilversum 1957).

VPRO, *Reclame in de televisie?* (Hilversum 1961).

VVD, *Radio en Televisie. Uitdaging en Hulpmiddel* (Den Haag 1965).

Walsum, G. van, *Het televisievraagstuk in ruimer verband* (Assen 1963).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Samenhangend mediabeleid. Rapport nr. 24* (Den Haag 1982).

Wijfjes, H., *Uit de ban van goede en slechte smaak. Perspectieven in televisiegeschiedenis* (Amsterdam 2010).

Wijfjes, H., 'Nieuwe wegen voor de publieke omroep in Vlaanderen en Nederland' in: *Ons Erfdeel*, 49 (2006), nr. 3, 323-333.

online bronnen

Andere Tijden, <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/453/TV-10> (14 augustus 2017).

Handelingen Tweede Kamer, via: www.statengeneraaldigitaal.nl (14 augustus 2017).

